

MICHAEL CLEMMESSEN

Truslen fra Tyskland og de tre reaktioner

Dansk forsvars udvikling 1900-1918

Den radikale politiker P. Munch, der blev forsvarsminister i 1913, havde siden århundredets begyndelse stået på det synspunkt, at Københavns Befæstning og militære styrker ikke gav landet sikkerhed mod angreb. Tværtimod ville militære midler tiltrække problemer. De krigsførende ville som i 1807 fristes af muligheden for at få kontrol over danske militære midler.¹

Den situation og historiske erfaring, som skulle underbygge Munchs forsvarsopfattelse: Det engelske bombardement af København i september 1807, der skulle tvinge regeringen til at udlevere flåden. (Maleri af C.W. Eckersberg 1807, Frederiksborg Slot, Wikipedia Commons)

¹ Carsten Staur, "P. Munch og forsvarsspørgsmålet ca. 1900-1910", *Historisk Tidsskrift*, Bind 81, Hæfte 1, København 1981 (Staur 1981).

Som det senere i artiklen vil blive beskrevet, har de seneste årtiers forskning i tyske krigsplaner mod Danmark vist, at Munchs opfattelse af Fæstningens tiltrækningskraft var korrekt omkring århundredeskiftet. Tysklands faktiske planer er ikke tidligere blevet sammenholdt med Munchs forventning.

Forskningen har nu også vist, at danske officerer fra begge værn netop i de år antog, at Tyskland ville gennemføre et kupagtigt overfald på København. Det var i erkendelse af Fæstningens og Hærens svagheder og med støtte fra en nøgleagents rapporter.² Derfor søgte hærledelsen at få den kommende forsvarsordning indrettet, så disse svagheder blev fjernet. Det skulle opnås ved at samle Hærens regimenter på Sjælland i fredstid, så de forholdsvis let kunne etablere en sikringsstyrke i Fæstningen og senere efter en kamp for at forsvare Sjællands kyster kunne nå tilbage til København til forsvaret her.

Hovedproblemstillingen

Der var tre muligheder for at løse problemet med Fæstningens tiltrækningskraft:

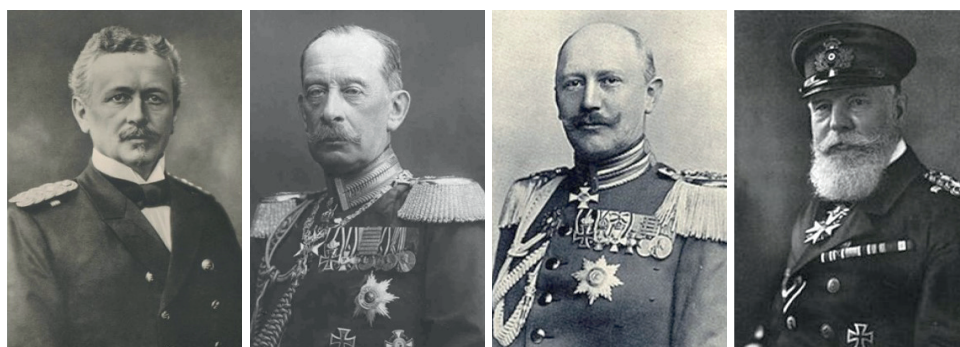
For det første kunne man fjerne de mangler, der gjorde den sårbar. *For det andet* kunne man tilpasse forsvarsplanlægningen til tyske interesser. *For det tredje* kunne regeringen søge at løse problemet ved at nedlægge Fæstningen og reducere andre dele af dansk forsvarsevne.

Det er her tesen, at løsningerne samlevede indtil periodens sidste to år.

2 Michael H. Clemmesen, "Den danske hærs samling til jernbanemobilt kystforsvar af Sjælland og kupforsvar af fæstningen 1880-1910. del i.", *Krigshistorisk Tidsskrift* 3/2023, bygget på: Kristian Bruhn, *Den hemmelige stat. Rets- og administrationshistoriske studier i den danske efterretningstjeneste fra de slesvigske krige til tiden omkring 1. verdenskrig*, ph.d.-afhandling ved det juridiske fakultet, Københavns Universitet, 2017 (Bruhn 2017), s. 302-306; RA, Krigsministeriets 5. kontor, pk. 50, skrivelser, brev Oberst Schultz til general Gørtz af 6-7-1908.

De tyske krigsforberedelser mod Danmark 1897-1918

Den tyske planlægning før og under Første Verdenskrig er igennem de sidste 50 år blevet blotlagt af svenske, tyske og danske historikere.³ Det sidste hul blev dækket af den unge tyske militærhistoriker Lukas Grawe, der i 2020 beskrev den tyske hærs forberedelser til imødegåelsen af en engelsk landsætning i Jylland fra 1905 til efteråret 1916.⁴

De personer, der afgjorde og designede truslen mod Danmark: Fra venstre: Admiralstabschef Wilhelm von Büchsel (anslået ca. 1900); generalstabschef Alfred von Schlieffen (1906); generalstabschef Helmuth von Moltke (1906); admiralstabschef Henning von Holtzendorff (1918) (Fotos: Wikipedia)

Rammen for udviklingen af godt to årtiers tysk militær planlægning mod Danmark var først en kommende krig og senere den igangværende krigs næste fase. Fra midten af 1890'erne var dette en engelsk-tysk maritim krig. Snart voksede denne krigsmulighed imidlertid sammen med en kontinental tofrontskrig mod Frankrig og Rusland, hvor tyske maritime interesser måtte underlægges landmilitære. Fra årsskiftet 1917-1918 var landkrigen i Øst afviklet, og i Vest var der

-
- 3 Carl-Axel Gemzell, *Organization, Conflict and Innovation. A Study of German Naval Strategic Planning, 1888-1940*, Scandinavian University Books, Esselte Studium, Lund 1973; Jürgen Elvert & Stefan Lippert (red.), *Die Deutschen und die See: Studien zur deutschen Marinegeschichte des 19. und 20. Jahrhunderts*, Franz Steiner Verlag Stuttgart, 1998 (Elvert & Lippert 1998); Viggo Sjøqvist, Erik Scavenius. *Danmarks udenrigsminister under to verdenskrige. Statsminister 1942-1945. Bind 1. 1877-1920*, Gyldendal, København 1973 (Sjøqvist 1973); Christian Paulin, "Veje til strategisk kontrol over Danmark. Tyske Planer for et præventivt angreb 1916-1918", *Historisk Tidsskrift*, Bind 109, Hæfte 2, 2009 (Paulin 2009); Hans Ehlert, Michael Epkenhans & Gerhard P. Gross (red.), *Der Schlieffenplan. Analysen und Dokumente*, Schöningh, Paderborn 2006, Editionsteil (med opmarchplaner); Gerhard P. Gross, "German Plans to Occupy Denmark, „Case J“ 1916-1918", i Michael Epkenhans & Gerhard P. Gross (red.), *The Danish Straits and German Naval Power 1905-1918*, Militärgeschichtliches Forschungsamt, Potsdam 2010.
- 4 Lukas Grawe, "Albion an Holsteins Küsten? Der preussische Generalstab und die Furcht vor einen britischen Landung in Norddeutschland und Dänemark, 1905-1914", *Militärgeschichtliche Zeitschrift*, 2020 (Grawe 2020).

mulighed for en sejr, der ville gøre en fortsat krig maritimt domineret. En sejr, der ville gøre en tysk dominans af Norden naturlig.

1897 til 1903: Fra harmoni til splid mellem flåden og hæren

I begyndelsen af 1890'erne var der et kort forspil til de senere krigsforberedelser. Den tyske mistro til Danmark var blevet øget i sommeren 1891 gennem den franskfødte danske prinsesse Maries forsøg på at knytte Danmark til det begyndende fransk-russiske samarbejde. Kejser Wilhelm II noterede i december på en depeche fra den tyske gesandt i København, at han forudså, at Danmark ville deltage i et russisk angreb på Tyskland.⁵

I januar 1892 udnævnte kejseren så kommandør Tirpitz til stabschef i Marinens Overkommando. Dennes stab udarbejdede straks derefter et notat om flådens rolle i en storkrig i europæiske farvande mod kombinationen Rusland-Frankrig i 1893. Her ville hele Danmark om nødvendigt blive besat for at hindre en samling af de franske og russiske flåder.

Efterretninger fra Danmark blev indhentet i foråret 1892. Da gennemførte generalstabsofficeren, major Hans Otto Arthur von der Groeben (1850-1930, senere General der Infanterie), sammen med søofficeren, kaptajnløjtnant Otto Braun (1858-1896), et rekognosceringsbesøg på Den Sjællandske Øgruppe. De besøgte bl.a. den store fæstningsbyggeplads omkring hovedstaden. Deres rapport fra 24. maj konkluderede:

Gelingt es Dänemark nicht, seine gesamten Streitkräfte – von denen etwa 3/5 ausserhalb Seeland stehen oder formiert werden – bei Kopenhagen zusammenzuziehen, dann wird die Stärke der Befestigungen durch die numerische Schwäche der Besatzung auch einen gewaltsamen Angriff gegenüber sehr herabgemindert werden.

Den kejserlige marines kommanderende admiral konkluderede på det grundlag, at der ved et angreb på København dels var landsætningsmuligheder i Køge Bugt mellem Køge og Karlslunde, dels på Amager. Endelig var der muligheder i

5 Bedst dækket i: Troels Fink, *Estruptidens politiske historie 1875-1894. II. Provisorietiden 1885-1894*, Odense Universitetsforlag, 1986 (Fink 1986), s. 146-177.

Smålandsfarvandet. Derefter lå sagen til overvejelse hos generalstabschefen, Albert von Schlieffen.⁶

Efterretningerne blev først anvendt, da Tysklands koloniambitioner og ønske om at knytte Boerrepublikken Transvaal i Sydafrika til kejserriget bragte en alvorlig krise med Det Engelske Imperium i begyndelsen af 1896. I sit værk om udviklingen af den engelsk-tyske konfrontation har den britiske strategihistoriker Paul Kennedy konstateret, at dette bragte den værste tysk-engelske krise siden 1864.⁷

I Tyskland mente kredsen om kejseren, herunder chefen for marinekabinetet, viceadmiral Gustaf von Senden-Bibran, nu, at England måtte gøre plads for Tysklands imperiale ambitioner. Den gamle tidligere tyske marinechef, general og admiral Albrecht von Stosch, gav lige før sin død i februar 1896 sine idéer for en krig med England videre til protegéen Tirpitz. Samspillet mellem de to var indledt i slutningen af 1870'erne, da den unge officer havde gjort stabstjeneste i Admiralitetet i Berlin. Tirpitz' stab begyndte herefter en maritim krigsplanlægning mod englænderne. Den måtte af geostrategiske grunde også udløse planlægning mod Danmark, der fik nye muligheder, efter at Kielerkanalen var blevet åbnet i sommeren 1895. Kanalen betød, at den tyske flåde sikret kunne flyttes mellem Østersøen og Nordsøen. Nu blev imødegåelsen af britiske flådeoperationer ind i Østersøen mulig og hovedmålet, og dansk territorium kunne udnyttes til dette formål.⁸

På overfladen blev krisen hurtigt afsluttet. I 1897 ændrede Wilhelm II nemlig mening og accepterede, at England fik kontrol over Sydafrika. Konfrontationen havde imidlertid været nyttig set fra kejserens og hans flådes synspunkt ved at øge den tyske opinions negative opfattelse af England. Det fremmede beslutningen om finansieringen af den kommende ambitiøse flådeopbygning.

Da krisen var ovre, mindskedes offentlighedens interesse. For at lede og holde gang i den nu stille oprustning blev Tirpitz i sommeren 1897 udnævnt til statssekretær, dvs. marineminister. Han skulle overbevise Rigsdagen om nødvendig-

6 Michael Salewski, "Weserübung 1905. Dänemark im Strategischen Kalkül Deutschlands vor dem Ersten Weltkrieg", i Elvert & Lippert 1998 (citater fra von der Groeben og Brauns rapport, s. 139); BAMA, RM 5/1635, Den Kommanderende Admirals notat af 6-6-1892 på besøgsrapporten af 24-5-1892; Schlieffens notater af 19-11-1892 (med vedlagt analyse af fæstningen); 23-11-1892; 2-3-1895; 17-3-1896; 6-8-1896; 29-4-1897 og 8-10-1897. Dybdeanalyse af kilderne har ikke været mulig pga. den utydelige tyske gotiske håndskrift og/eller ulæselig kopi fra mikrofilm.

7 Paul Kennedy, *The Rise of Anglo-German Antagonism, 1860-1914*, George Allen & Unwin, London 1980, s. 220 (Kennedy 1980). Krisen er grundigt gennemarbejdet af den britiske marinehistoriker Matthew S. Seligmann i *Rivalry in Southern Africa, 1893-99. The Transformation of German Colonial Policy*, St. Martin's Press, New York 1998.

8 Se bl.a. Michael Salewski, "Die Militärische Bedeutung des Nord-Ostsee-Kanals" i Elvert & Lippert.

heden af et omfattende flådebyggeri. Den nye statssekretær gav herunder højeste prioritet til skabelsen af en moderne slagskibsflåde.

Også planlægningen mod Danmark fortsatte efter krisen. I marts 1897 havde den tyske generalstab samlet idéerne fra rekognosceringen i 1892 og den efterfølgende diskussion i Berlin i et "Denkschrift Kopenhagen", der var udarbejdet som en formel og komplet vurdering af Københavns Befæstning. Skriftet indledtes med en militærgeografisk analyse. Den konkluderede, at de egnede landgangssteder i nærheden af København var ved Køge og nord for byen mellem Vedbæk og Rungstedlund samt på Sydamager med Dragør. I november 1897 fulgte en opstilling af det maritime og landmilitære styrkebehov ved en kuperobring af Fdæstningen.

Til et angreb direkte mod København via Christianshavn skulle der bl.a. landsættes 16.600 mand og 1.260 heste. Det skulle ske på Amager ved Dragør. Ved Køge skulle landsættes 25.300 mand og 2.300 heste.

Hovedlandsætningen i kupangrebet på Danmark ville ske i den lille Dragør Havn, her fotograferet ca. 1900. Herfra ville man hurtigt rykke mod Københavns centrum med regeringen og de to værns centrale myndigheder. (Foto: Dragør Lokalarkiv)

I december var Schlieffens Generalstab færdig med detaljerede skemaer med lidt justerede styrketal, kort over Dragør og Køge havne samt opdelingen af marinen i eskadrer. Flåden ville placere sig, så den både kunne true København med bom-

bardement og afskære danske troppetransporter til Sjælland.⁹ Tyskerne planlagde at udnytte den danske hærs tre svagheder: For det første at 3/5 af Hæren var garnisoneret vest for Storebælt, for det andet det manglende forsvarsberedskab i Fæstningen i fredstid og for det tredje, at den danske hær for at nå Fæstningen skulle gennem den sårbare "flaskehals" mellem Roskilde Fjord og Køge Bugt.

De to turistspioner havde været nyttige. Fæstningen kunne som nævnt ikke bemandes effektivt af fredsstyrken, og den havde i øvrigt klare svagheder, da ikke alle nødvendige værker var blevet bygget, herunder de to planlagte værker på Amager, Fæstningens nye "Sydfront". Tiden og de rådige midler havde ikke tilladt byggeriet af værkerne.¹⁰

Gennem en langtidsplan for det skibsbyggeri, der skulle skabe en tysk slag-skibsflåde, samt ved en omfattende propagandakampagne rettet mod industrien og den patriotiske universitetselite lykkedes det på få måneder Tirpitz at opnå Rigsdagens godkendelse af sin flådeplan, der diskret skulle skabe en så stærk flåde i Nordsøen, at man vurderede, at England måtte tilpasse sig Tysklands ambitioner.¹¹

Parallelt med kampagnen blev der udviklet en fælles tysk maritim og land-militær operationsplan mod Danmark i rammen af krigsplanlægningen mod England.¹²

De næste år blev både præget af den nu voksende kejserlige marines stadig øgede krav om kontrol af dansk territorium og på den anden side af den tyske hærs skepsis mod at få bundet væsentlige styrker på en krigsskueplads, der var helt sekundær i forhold til de krigsafgørende Vest- og Østfronter.

Indledningsvis var forholdet mellem værnene præget af harmoni. I marts 1900 forhandlede de om marinens behov for kontrol over danske kystområder i en krig mod England. De danske øer skulle erobres så hurtigt som muligt og senest på ottende. mobiliseringsdag. Derudover var det nødvendigt at erobre hele Danmark vest for Storebælt samt Samsø: Hæren beskrev i april det år, hvordan erobringen ville kunne ske med IX Armékorps i Schleswig. Samtidig opregnedes

9 BAMA, RM 5/1635, Geheim!, Berlin, März 1897, "Denkschrift Kopenhagen"; VII Abteilung, Geheim, Berlin 15-11-1897, Material, betreffend Kopenhagen; Grosser Generalstab, Abteilung VII, Berlin 6-12-1897; Michael H. Clemmesen, *Den lange vej mod 9. april. Historien om de fyrre år før den tyske operation mod Norge og Danmark i 1940*, Syddansk Universitetsforlag, Odense 2010, s. 34-37 (Clemmesen 2010).

10 Gemzell 1973, s. 66f (Gemzell 1973); Clemmesen 2010, s. 27-32.

11 Kennedy 1980, pp. 219-222; Matthew S. Seligmann, *Rivalry in Southern Africa, 1893-99. The Transformation of German Colonial Policy*, MacMillan Press, Houndmills, Basingstoke 1998, s. 75-106, 118; Clemmesen 2010, s. 32; Michael Epkenhans, *Tirpitz. Architect of the German High Seas Fleet*, Potomac's Military Profiles, Washington D.C. 2008, s. 15-38 (Epkenhans 2008).

12 Nævnes kort af Gemzell 1973, s. 69 f.

Fra den fælles tyske hærflådes 1898-skitseplan mod Danmark, der bl.a. viser linjerne for flådens indsats for at afskære mobiliseringstransporter til Sjælland. (Kort: Bundesarchiv, Militärarchiv)

hærens behov for støtte fra flåden. I maj blev der enighed om detaljer som mine-spærringer øst og vest for Samsø og placeringen af kystbatterier.¹³

Men ved to møder i november 1902 i Generalstaben viste den voksende uenighed sig under drøftelser om krigsplanlægningen for 1903. Behovet for en aktion mod Danmark blev drevet af chefen for admiralstaben, viceadmiral Wil-

13 RA, Håndskriftsamlingen, XVI Danica, Pk 43, læg 506/a., Der Chef des Admiralstabes der Marine, 20-3-1900, Ganz Geheim! Von Hand zu Hand!, "Verhandlung"; 29-3-1900 Ganz Geheim!, Von Hand zu Hand! "Zum Operationsplan gegen England. Defensive in den dänischen Gewässern"; ? -4-1900 "Verhandlung"; 10-5-1900 "Verhandlung".

helm von Büchsel. Hæren anerkendte flådens behov i Jylland, men anfægtede nu behovet for at tage Sjælland og specielt København. Schlieffen ville have sikkerhed for, at flåden kunne sikre landgangsstyrkernes forbindelserne bagud, efter at dele af den engelske flåde var nået ind i Østersøen. På næste møde diskuteredes søtransporten til Sjælland. Der var nu kun tale om de 16.000 mand mod Amager, hvor danskerne maksimalt ville råde over feltbefæstninger. Generalstabschefen konstaterede, at styrken kunne afsejle på anden mobiliseringsdag og begynde landsætningen på den tredje mobiliseringsdags morgen. Det blev nu ikke betragtet som sikkert, at landsætningen skete i fredstid, som det oprindeligt var forudsat. Måske kunne danskerne, herunder den danske flåde, gøre modstand. Hæren konstaterede, at kupangrebets succes mod Fæstningen ikke var sikret. Man måtte i givet fald koncentrere sig om erobring af Sjælland uden for København.

Dette kunne siges at være en klar markering af Københavns Befæstnings afskrækkende virkning, men var nok lige så meget et udtryk for Schlieffens stigende modvilje mod operationen. Han udtalte, at hvis man undlod at landsætte på Sjælland, kunne man også overveje at vente med besættelsen af Jylland-Fyn til senere. Flådens repræsentant fastholdt dog, at indrykning i Danmark skulle ske tidligst muligt. Schlieffen konkluderede, at man nu ville udarbejde en plan mod Danmark, som ville kunne iværksættes efter politisk beslutning.¹⁴

Denne holdning var utilfredsstillende for marinen, og i den efterfølgende periode, nok i vinteren 1902-1903 og sandsynligvis i Büchsels stab, gjorde man sin afvigende opfattelse klar i et notat. Det konstaterede, at hvis man var henvist til kun at bekæmpe den overlegne engelske flådes tætte blokade ved Elbmundingen med torpedobåde, ville ofrene for at opbygge flåden være spildt. Man måtte skabe en deling af den engelske flåde mellem Nordsøen og de danske farvande, så man kunne slå den ene del. Danmark kunne gennem et kortfristet ultimatum presses til alliance eller besættes, så landets kyster og farvande kunne anvendes af Tyskland. Det skulle ske straks, så englænderne ikke kunne anvende København som base. Københavns Befæstning skulle tages, ikke kun Sjælland uden for byen. Også den danske flåde skulle overtages. Det kunne hæren let, for fjenden var jo kun England. Alt var dog anderledes, hvis også Rusland og Frankrig deltog.¹⁵

Det tysk-engelske forhold var, som Paul Kennedy har beskrevet, blevet belastet af den åbne tyske støtte til boerne under krigen i Sydafrika. I de efterfølgende

14 Ibid., Besprechung am 12-11-1902, Ganz Geheime O-Sache; "Besprechung am 14-11-1902. Sr. Excellenz und die Herren der A Abteilung wie am 12-11".

15 RA, Håndskiftsamlingen, XVI Danica, zwischen Grossbritannien Pk 44, læg 507, Ganz Geheime O Sache. "Grundlage für Erwägungen, betreffend den Krieg zwischen Grossbritannien und Deutschland".

par år var modsætningerne så hårde, at både de engelske værn og Udenrigsministeriet måtte overveje, hvad en krig mod Tyskland ville indebære.¹⁶

I Tyskland noterede man sig den engelsk-japanske alliance fra 1902. Den forventedes at ville binde britiske styrker i Asien efter Japans forventede nederlag til Rusland i den kommende krig. At England samtidig nærmede sig Frankrig på vej til Ententen i april 1904 for at løse kolonimodsætningerne mellem de to imperier, blev i Berlin først opfattet som positivt. Udviklingen kunne fremkalde et brud i den fransk-russiske alliance og gøre Rusland afhængig af tysk støtte.

Fra januar 1904 til maj 1906 forværredes det tysk-engelske forhold. Den tysk-russiske tilnærmelse kulminerede og fejlede imidlertid ved Björkö-traktaten i sommeren 1905, hvorefter de engelske og russiske imperier nærmede sig hinanden.¹⁷

Forløbet fik betydning for Danmarks stilling. Allerede 2. november 1904, lige efter den russiske Østersøflådes udpassage igennem de danske stræder på vej til Fjernøsten, havde Büchsel søgt afklaret ved Schlieffen, om Hæren kunne bidrage til spærringen af disse mod England. Hæren skulle invadere Jylland. Så kunne Lillebælt lukkes. Med en blandet brigade til besættelsen af Sprogø kunne Storebælt spærres. Hæren kunne så sikre en forbindelse over Fyn mellem de to spærringer. 23. november svarede krigsministeriet marinen, at han afventede en beslutning fra kejserens side. Marinen skulle intet gøre, før detaljerne var aftalt.

I begyndelsen af december 1904 blev kejseren orienteret. Hæren skulle til selve spærringsopgaven kun anvende en division. Men hvis de begrænsede operationer førte til krig med Danmark, skulle der anvendes to armékorps. Disse ville være til rådighed, hvis der ikke var behov for dem andre steder, som hvis Frankrig blev allieret med England. Büchsel bad kejseren forstå, at en for begrænset indsats ville betyde, at en dansk-engelsk hærstyrke kunne true både Kielerkanalen og bæltspærringen. Kejseren valgte i første omgang at støtte flådens ønsker og satte Schlieffen i gang med at planlægge en operation mod Danmark, der dog på trods af Büchels ønske ikke søgte en erobring af Københavns Befæstning.¹⁸

Schlieffens operationsplan var klar i begyndelsen af februar 1905. To divisioner skulle angribe Jylland, én Fyn, tre Sjælland, og en bataljon skulle tage Sprogø.

16 Michael Hesselholt Clemmesen, "Not Only The Dreadnought: The Royal Navy and the New Enemy", ikke offentliggjort studie til *War in History*. Udkast: https://www.clemmesen.org/articles/RN_and_the_New_Enemy.pdf, der udvider Michael Hesselholt Clemmesen, "The Royal Navy North Sea War Plan 1907-1907", *Fra Krig og Fred* 2014/2.

17 Kennedy 1980, s. 252-288.

18 RA, Håndskriftsamlingen, XVI Danica, zwischen Grossbritannien, Pk 44, læg 507, Der Chef des Admiralstabes, A 3334 IV, af 2-11-1904 til Chef des Generalstabes der Armee; Kriegsministerium M.J. Nr. 1043/04.A.1. af 23-11-1904; Büchsel Ganz Geheim! Von Hand zu Hand! Zum Immediatvortrag af 2-12-1904; Jeg har tidligere beskrevet dette forløb mere udførligt i Clemmesen 2010, s. 50 f; Troels Fink, *Ustabil balance. Dansk udenrigs- og forsvarspolitik 1894-1905*, Jysk Selskab for Historie, Universitetsforlaget i Aarhus 1969, s. 201 f (Fink 1969).

Men forudsætningen for sølandsætninger var et tysk søherredømme i Østersøen. Hovedlandsætningen på Sjælland ved Korsør var mulig, hvis den danske hær ikke var blevet varslet om muligheden. Efter landgangen ville man trænge den danske hær tilbage til Fæstningen og indeslutte den. Samtidig kunne man derved sikre ryggen af de tunge haubits- samt kanonbatterier ved Korsør, der sikrede minefeltet i Storebælt.

Men hæren understregede, at hvis den britiske flåde trængte ind i Østersøen, ville korpset på Sjælland være afskåret. Nu måtte man også være forberedt på, at Frankrig ville optræde som Englands allierede. Den altid vægelsindede kejser anerkendte problemet og støttede nu hæren. Den 13. februar tog Büchsel konsekvensen af, at kejseren ændrede beslutning. Admiralen gjorde klart, at nu kunne flåden heller ikke forsøge at spærre stræderne. Man måtte nøjes med hastige mineringer længere mod nord. Hæren ville herefter ikke gøre andet end at sikre nordgrænsen samt eventuelt forhindre en engelsk landsætning ved Esbjerg og om muligt bidrage til forsvaret af De Nordfrisiske Øer. Wilhelm II udtrykte i den nye situation et varmt ønske om et forsvarssamarbejde med Danmark, og dette behov blev igennem resten af 1905 stadig tydeligere pga. viden om det stadig mere konkrete fransk-engelske samarbejde.¹⁹

Fra 1905 til efteråret 1916: Danmark forudsat neutral

Kejserens beslutning væltede hele flådens plan for en krig mod England.²⁰ Det havde som beskrevet fra starten været den tyske marine, der havde presset på for at få adgang til danske baser og territorialfarvand. Det blev også igen tilfældet fra efteråret 1916.²¹

I de mellemliggende 11 ½ år måtte flåden leve med kejserens beslutning og dansk neutralitet, indtil den blev krænkert af Tysklands fjender. Med den dramatiske forøgelse af slagskibenes størrelse ("Dreadnought-revolutionen") blev situationen fra 1910 endnu mere alvorlig, da de nyeste og største tyske slagskibe ikke ville kunne anvende Kielerkanalen under flytning mellem Nord- og Østersøen. Man måtte anvende Kattegat og Skagerrak, herunder dansk territorialfarvand. Derfor mente Admiralstabens chef, admiral Max von Fischel, fortsat, at hæren skulle have de styrker klar, der var nødvendige "zu einem Überrennen Dänemark". Det skulle Tyskland forbeholde sig ret til, hvis danskerne ikke kunne hindre en tysk fjendtlig anvendelse af landets territorium. Uden en sådan ret kunne

19 Ibid., Chef des Generalstabes der Armee, Nr. 415 Geheim!, Nur Hand zu Hand af 4-2-1905; (Büchsel) Zum Immediatvortrag af 13-2-1905; Fink 1959, s. 23, 25 f.

20 BAMA, RM 5/1614. Ganz geheim, Von Hand zu Hand, 22-3-1911, "Operationsbefehle und Operationspläne".

21 For den genoptagne tyske planlægning mod Danmark først og fremmest: Paulin 2009; Clemesen 2010, pp. 167-179, 329-336.

man ikke planlægge tyske operationer nord for de danske stræder. Den næste admiralstabschef, viceadmiral August von Heeringen, understregede også lige efter sin tiltræden i marts 1911, at kejseren skulle give et direktiv for operationerne, der fastlagde grænserne for chefen for Højsøflådens handlefrihed. I oktober samme år forklarede von Heeringen kejseren, at hans forståelse var, at hvis Danmark ikke kunne hindre fjendens anvendelse af sit territorie, ”behalten wir uns das Recht vor, ... dänisches Gebiet für unsere Zwecke auszunutzen”.²²

Schlieffen havde som beskrevet i 1905 blokeret for flådens ambitioner om at ”lamslå” Danmark ved udbruddet af en tysk-engelsk krig. Afløseren fra begyndelsen af 1906, Helmuth von Moltke den yngre, håndterede den nye situation anderledes. Tyskland accepterede som udgangspunkt dansk neutralitet og optrådte reaktivt og defensivt ved trusler mod den potentielle Nordfront med både grundige og omfattende krigsforberedelser. Som Grawe nu har beskrevet, omfattede disse både en specialudbygning af jernbanerne i Schleswig-Holstein og en planlagt anvendelse af betydelige troppestyrker. Men fra vinteren 1907/08, så de tyske hærplanlæggere det som stadig mindre sandsynligt, at briterne turde forsøge en landsætning i Esbjerg.²³

De parallelle diplomatiske tiltag over for Jens Christian (I.C.) Christensens danske regering indtil hans fald i 1908 er undersøgt af Troels Fink. Da krigen mod Frankrig kom i august 1914, opfattede tyskerne efter kun seks dage landgangstruslen som så lav, at man sendte felthærsstyrkerne fra Nordtyskland mod Frankrig. Men de lokale militære hovedkvarterer i Nordvesttyskland var mindre sikre, og i de næste to år forsøgte marinen og hæren i Slesvig-Holsten at improvisere et forsvar af Kielerkanalen mod et angreb fra nord. Fra foråret 1916 gav Berlin disse forberedelser stadig fastere rammer.²⁴

Efterår 1916 til foråret 1918: Under gesandstens kontrol

Krigsplanlægningen mod Danmark blev genoptaget i rammen af *Fall J* i efteråret 1916 og i foråret 1917 i rammen af operationer mod Norge, *Fall N*. Men den tyske gesandt i København, grev Ulrich von Brockdorff-Rantzau, fik Admiralstaben under admiral Henning von Holtzendorff til at acceptere, at han havde et langt bedre grundlag end marinens efterretningsfolk for at erkende, hvordan Danmark ville optræde ved en engelsk operation mod Jylland, i Storebælt eller

22 BAMA, RM 5/1607, Berlin, 4-11-1909, A 2215 IV, Zum Immediatvortrag. O Befehle 1910; Berlin, 22-3-1911 A. 751 IV, Ganz geheim. Von Hand zu Hand, O-Sache, Operationsbefehle und Operationspläne; A.2269. IV af 11-10-1911, Zum Immediatvortrag. O-Befehle 1912, Richtlinien für Verhalten unserer Seekriegführung Dänemark gegenüber.

23 Grawe 2020, pp. 26-64.

24 Michael Hesselholt Clemmesen, ”Den tyske Nordfront før Sikringsstilling Nord”, *Fra Krig og Fred*, 2018, s. 50-86.

i Norge. Derved kunne man opnå, at Danmark ville tilpasse sig en tysk reaktion med indrykning i Jylland og andre landsdele uden for Sjælland uden tysk anvendelse af militær magt.²⁵

Situationen ændrede sig fra sent i 1917 efter den tyske sejr i Øst. Nu forventede tyskerne, at Norden ville optræde som i Tysklands magtsfære,²⁶ og i foråret 1918 fandt Holtzendorff, at gesandten havde vist svigtende rettidig omhu. Han havde undladt hurtigt at tvinge danskerne til at frigive den tyske prisebesætning fra den grundstødte spanske damper, *Igotz Mendi*. Derfor fratog marinen gesandten hans indflydelse på iværksættelsen af tyske styrkers operationer mod Danmark. Det blev samtidig besluttet, at sådanne operationer ikke længere skulle være begrænset til at være reaktioner på engelske handlinger.²⁷ Der var ikke længere behov for tilbageholdenhed. Sejren i Øst ville åbenbart blive fulgt af en sejr i Frankrig. Herefter ville den tyske hær som tyve år tidligere have frie hænder til at støtte flådens ambitioner mod nord.

Den danske hærs svar på den opfattede trussel 1898-1917

Den eneste nyere behandling af emnet er Jens Ole Christensens ph.d.-afhandling fra 1996, hvis sidste del behandler perioden fra 1896 til 1909-hærløven, hans artikel i *Historisk Tidsskrift* i 2005 samt den korte oversigt i Hærens 400-års jubilæumshistorie af samme forfatter og Rune Holmeå Iversen. Jens Ole Christensens hovedfokus i de to første bidrag er imidlertid på det forsvarspolitiske niveau og ikke Hærens interne opfattelse af truslen og dens løsninger. Jubilæumshistorien giver kun en skitse. Christensen ville i 2005 påvise, at J.C. (i samtiden kaldt "IC") Christensens sikkerhedspolitik havde været neutralt afbalanceret snarere end klart tyskorienteret, som Carsten Due-Nielsen havde understreget, at også Estrups havde været.²⁸

25 Clemmesen 2010, s. 167-178, 329-336.

26 Ibid., s. 439, beskriver den tyske marineattaché til De Nordiske Lande, Reinhold von Fischer-Lossainens notat af 20-12-1917.

27 Ibid., s. 439-453; Michael H. Clemmesen, "Dansk neutralitetshævdelse 1914-18: Om at lære tilpasning og at tage konsekvensen", i Michael Hesselholt Clemmesen (red.), *Om læring og indsigt fra krig. Bind I. Istid 1850 til Musa Qala 2006*, Dansk Militærhistorisk Kommission og Forsvarsakademiet, Odense 2018 (Clemmesen 2018), s. 247-260.

28 Jens Ole Christensen, *I Tysklands skygge. Dansk forsvarsplanlægning 1872-1909 - det militære aspekt*, ph.d.-afhandling ved Københavns Universitet, 1996 (Christensen 1996); Jens Ole Christensen, "Lige langt fra Militarismens overmodige Dasken paa Sabelskeden som fra Selvgivelsens Jammerlighed", J.C. Christensen og hans sikkerheds-, udenrigs- og forsvarspolitik 1901-1909", *Historisk Tidsskrift*, Bind 105, Hæfte 2, 2005, (Christensen 2005); Jens Ole Christensen & Rune Holmeå Iversen, *Hæren. 400 års Danmarkshistorie*, Gad, København 2014, s. 148-159; Carsten Due-Nielsen samlende i "1864-1914", i Claus Bjørn og Carsten Due-Nielsen (red.), *Dansk udenrigspolitikshistorie. Bind 3, Fra helstat til nationalstat 1814-1914*, Danmarks Nationalleksikon, København 2003, allerklearest i diskussionen af 1878-krisen s. 359 ff.

Her en del af den meget lange og i fredstid ubemandede fæstningslinje "Vestvolden" fotograferet før 1. Verdenskrig. Bemærk det stadig ubebyggede, meget åbne terræn. (Foto: Rigsarkivet.)

Et kort rids af indsatsen 1896-1908 for at opnå forbedringer i forhold til truslen

Kaptajn i marinen Georg Zachariae havde tidligt i 1896 akut og korrekt erkendt virkningen for Danmark af den tysk-engelske Sydafrika-konfrontation. Han var allerede året før begyndt at analysere betydningen for dansk forsvar af åbningen af Kaiser-Wilhelm-Kanal den sommer. Han så de samme svagheder i dansk forsvar, som de to tyske turistspioner beskrev i foråret 1892. Disse svagheder havde i øvrigt allerede fra 1891 næret debatten i den nyetablerede Generalkommission, der var sammensat af Hærens ledende generaler med Kronprins Frederik som formand.²⁹

Zachariaes analyse udløste en forstærket indsats for at fjerne disse svagheder. Netop mens det tyske notat, "Denkschrift Kopenhagen", blev skrevet, iværksatte de danske militære myndigheder en analyse af det væsentligste tyske landgangssted på Sydamager.³⁰

Ved en kraftanstrengelse var det i foråret 1900 lykkedes den gamle kommanderende general på Sjælland, Zeuten Schroll, at nå så langt, som det var muligt

29 Michael H. Clemmesen, "Den danske hærs samling til jernbanemobilt kystforsvar af Sjælland og kupforsvar af fæstningen 1880-1910. Del I", Krigshistorisk Tidsskrift 3/2023, s. x.

30 Ibid., s. x.

under den eksisterende hærlov. I dens ramme kunne man kun sikre Fæstningen og samtidig opnå Hærens koncentration til Sjælland efter en mobilisering, der ville give Søværnet den nødvendige skibskapacitet til transporterne.

Det blev Marineministeriets direktør, kommandør George Zachariae, der med sin analyse af situationen efter åbningen af Kielerkanalen fik intensiveret Hærens indsats for at få samlet regimenterne på Sjælland. (Dette kort til analysen er i familien Zachariaes eje.)

Før Schroll gik af, overlod han løsningen af problemet til chefen for Generalstabens Taktiske Afdeling, Arnold Kühnel, fra 1901 oberst. Kühnel søgte løsningen i rammen af den kommende hærlov. Han udnyttede som afdelingschef, generalstabschef og kommanderende general energisk denne mulighed, men før den nye lov blev en realitet, døde han. Det blev derfor op til hans generalstabs-

chef og afløser som kommanderende general, den traditionelle embedsmand Vilhelm Gørtz, at realisere forsvarsforbedringerne.³¹

Flere år før disse forbedringer blev opnået, var den kejserlige tyske marine som beskrevet blevet udmanøvreret af den tyske hærs generalstab, og landgangs- og kuptruslen var indtil videre forsvundet.

Dette var dog ikke klart i Danmark, og de europæiske virkninger af Den Russisk-Japanske Krig havde medført en beredskabsforøgelse i Danmark, der udløste en regeringskrise med ministeriet Deuntzers fald, der igen ledte til J.C. Christensens regeringsovertagelse med den efterfølgende indsats for at få afsluttet arbejdet med at skabe et nyt dansk forsvar. Dette medførte så igen dannelsen af Det Radikale Venstre, hvis forsvarslinje blev fastlagt af Peter Munch.³²

Fra 1910 til 1915: Gørtz' sikring af 3. Divisions vej tilbage til Fæstningen

Vilhelm Gørtz ville realisere og konsolidere, hvad Kühnel ved energisk lobbyisme havde opnået før sin død i 1908; en politisk beslutning om at opfylde Schrolls mål at samle Hærens hovedstyrke på Sjælland. Gørtz skulle nu rent faktisk få regimenterne flyttet fra Jylland-Fyn til den sjællandske provins og sikre styrkernes vej til København og det endelige forsvar i Fæstningen.³³

De to nøglepersoner i tilpasningen af Hærens krigsplanlægning var pædagogen og lobbyisten general Arnold Kühnel, her til venstre som generalstabschef i 1903, og til højre den forsigtige embedsmand general Vilhelm Gørtz i 1909 som nyudnævnt designeret overgeneral. (Fotos: Rigsarkivet)

31 Michael Hesselholt Clemmesen, "Den danske hærs samling til jernbanemobilt kystforsvar af Sjælland og kupforsvar af fæstningen 1880-1910", *Krigshistorisk Tidsskrift* 2/2023, s. xx; 3/2023, s. xxx.

32 Fink 1969, s. 165-168, 207-223; Fink 1959, s. 21-24; Tage Kaarsted, *Hvad skal det nytte? De Radikale og forsvaret 1894-1914*, Universitetsforlaget i Aarhus, 1969, s. 13-22; Michael Hesselholt Clemmesen, "Den danske hærs samling til jernbanemobilt kystforsvar af Sjælland og kupforsvar af fæstningen 1880-1910. Del II", *Krigshistorisk Tidsskrift* 2/2023, s. 34 f.

33 Forløbet er beskrevet i Michael H. Clemmesen, *Det lille land før den store krig. De danske farvande, stormagtsstrategier, efterretninger og forsvarsforberedelser omkring kriserne 1911-13*, Syddansk Universitetsforlag, Odense 2012.

Gørtz søgte således at løse det tredje danske problem, som det tyske ”Denkschrift” havde identificeret: muligheden for at afskære ”flaskehalsen” med vejen fra Sjælland mod Fæstningen.

I modsætning til i Kühnls tid samarbejdede Hærens Generalstab efter 1909 med den nyetablerede ”Flådens Stab” i Marineministeriet om kystforsvaret i Smålandsfarvandet og Østsjælland. Herunder delte Gørtz ikke den optimisme med hensyn til Hærens muligheder for at kunne nedkæmpe en landsat tysk styrke, før dennes forstærkninger havde skabt en overlegenhed, som Schroll tidligere havde udtrykt. Gørtz forventede, at den landsatte styrke ville tvinge den danske hær tilbage mod Fæstningen. Som hans generalstabschef fra 1912 så ham, var han en meget fagligt vidende, forsigtig, dvs. pessimistisk, og centralistisk forvalter.³⁴ Pessimismen kan være affødt af, at Gørtz i sine øvelser forventede en tysk landsætning på Sjællands østkyst tæt ved ”flaskehalsen”, ikke på Storebæltskysten.

Generalstabens krigsspil i 1910

I 1910 gennemførte Generalstaben sit første krigsspil efter vedtagelsen af loven i september 1909. Her var alle lovens foranstaltninger forudsat gennemført ved en lige startet engelsk-tysk krig i marts 1917. Tyskland landsatte hærstyrker på bl.a. Sjælland, fordi man ikke troede på dansk neutralitet. Målet var en erobring af støttepunkter på Storebæltskysten. Men uanset dette mål ville landgangskorpset gå i land på Nord- og Sydstejns. Ved hurtig fremrykning og herunder ødelæggelse af jernbane- og telegrafnet skulle korpset forstyrre mobiliseringen og sammendragning af de sjællandske garnisoner. Som minimum skulle man hindre en samling af styrkerne i Nordøstsjælland samt København og styrkerne fra provinsgarnisonerne.

Ganske vist burde invasionsstyrken landsætte tættest muligt ved Roskilde, men Mosede Batteri blokerede dog for landsætning på det bedste sted. Med en landsætning ved Faxe tog det tid for de nye danske undervandsbåde at nå frem.

I spillet blev tyskernes hovedstyrke landsat i den sydlige del af Køge Bugt, men var beordret til ikke at forsøge at angribe forsvarede københavnske fæstningsværker direkte.

Pessimismen bag Gørtz’ opstilling af hans styrker var klar. Hovedparten af den nye sjællandske 3. Division var holdt tilbage i trekanten Roskilde-Holbæk-Ringsted, dvs. langt fra de kyster, divisionen skulle beskytte. Det var en langt mere forsigtig optræden end den, som Schroll havde skitseret i sommeren 1891, og som Kühnel havde øvet i 1902. Der var kun fremsendt styrker til Næstved og Vordingborg, dvs. til støtte for flådens neutralitetsforsvar i Smålandshavet.

34 RA, Palle Berthelsens privatarkiv: Erindringer: ”Mit Samarbejde med Generallojtnant Gørtz under Sikringsperioden”.

Ved krigsspillet afslutning kontrollerede fjenden "flaskehalsen", og ikke alle dele af 3. Division kunne nå København via Hornsherred. Den selvstændige og lidet diskrete fæstningsartillerist, kaptajn Olof Bernt Schousboe, konstaterede efter øvelsen, at 3. Divisions hovedopgave var at forsvare København, ikke bevogte Sjællands kyster. Den burde derfor garnisoneres i terrænet Roskilde-Hvalsø-Tølløse.³⁵

I sin skrivelse til 3. Division den 11. maj 1911 viste Gørtz reelt enighed med Schousboe. I en "gunstigere Situation", skulle divisionen koncentreres i terrænet mellem Roskilde og Køge Bugt, øst for Lejre Å. I en "ugunstigere Situation" med fjenden landsat i Køge Bugt, skulle divisionen koncentreres mellem Lejre Å og Elverdamså med hovedstyrken nord for jernbanen Roskilde-Kalundborg.³⁶

Generalstabsøvelsen i 1911

I Generalstabsøvelsen i 1911 spillede man med den mobiliserede hær på Sjælland. Hærordningen var her forudsat gennemført i slutningen af august 1915. 1. og 2. Division (de i den tidligere hærordning sjællandske brigader, der havde regimentsgarnisoner i Københavnsområdet) skulle rykke fra Landfæstningens Nord- henholdsvis Vestfront til opgaverne ved østkysterne. I november 1913 fastlagde Gørtz, at det var cheferne for reserveenhederne 11. og 12. Regiment, der skulle afløse, når divisionerne forlod Fæstningen.

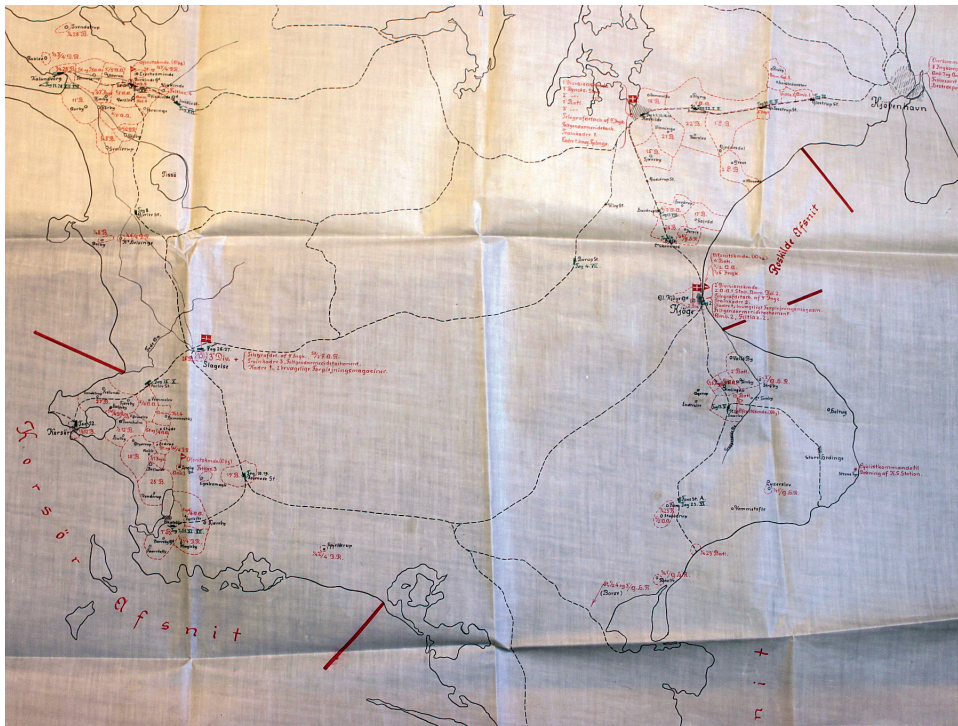
3. Division (med regimenterne fra Fyn og Jylland) skulle dække Storebæltskysten fra Kalundborg til og med Skælskør fra kantonnementer i provinsbyerne, dvs. som forudset af Schroll og i 1909-hærordningen.

2. Division skulle under øvelsen stå ved østkysten delt mellem kantonnementsområder i Faxe Bugt og Køge Bugt med hovedstyrken i Køge Bugt. 1. Division blev reserve ved Roskilde bag 2. Divisions enheder. Som beskrevet var divisionernes enheder *ikke* placeret på kysten, men ved jernbanen bag den, i hvad vi i dag kalder beredskabsområder.

Flåden fordeltes med ca. halvdelen, "Østeskadren", ved København og den anden halvdel, "Vesteskadren", i Smålandsfarvandet. Fire undervandsbåde var placeret hvert sted. Derudover blev en minelægger placeret ved Faxe.

35 RA, Generalstaben, Krigsføringsdepotet, Nr. 34, Generalstabens Krigsspil 1910; Kaptajn O.B. Schousboe, Fortroligt C110/10 af 5-5-1910 til Generalstabens taktiske Afdeling.

36 RA, 3. Divisions, Fortroligt, Indkomne skrivelser, 1910-1923, Pk. 1, Den kommanderende General i 1' Generalkommandodistrikt, Fortroligt, C No 42 af 11-5-1911 til 3'Division.

Kort fra Generalstabsøvelsen i 1911 visende enhederne deployeret til kystforsvar af de forventede landgangssteder på Sjælland, hvorfra de senere under bevægelig kamp skulle gå tilbage til den endelige kamp for Københavns Befæstning. Tilbagegangen ville kunne afskæres af en tysk landsætning i Køge Bugt, der erobrede "flaskehalsen" mellem bugten og Roskilde Fjord. (Kort: Rigsarkivet)

Den tyske hovedlandsætning skete under øvelsen på Stevns' nordkyst, som det allerede havde været tilfældet ved generalstabsøvelsen i 1902.³⁷

I Balkankrisens første del i efteråret 1912 samledes det nyoprettede "Forsvarsråd" til drøftelse af situationen. Den 16. november fremlagde Gørtz sin analyse af Danmarks situation. Tyskland kunne fra starten have en interesse i at benytte dansk territorium. Interessen for Danmark voksede, når den tyske flåde blev presset tilbage mod dette. Det afgørende sted ville så være ved nordenden af Stræderne. Tyske søminespærringer her skulle sikres fra land. Landgang ville ske, hvis fordelene blev set som større end ulempen ved at få Danmark som modstander. Truslen fra krigsmodstanderne var størst ved krigens udbrud. Den dybeste rende i Storebælt lå tæt ved Sjælland, men en tysk kontrol af Sjællands

37 RA, Generalstaben, Krigsføringsdepotet, Nr. 37, Generalstabsøvelsen 1911; Nr. 24, Generalstabsøvelsen 1902; 1. Generalkommando, Fortroligt M, Indkomne skrivelser, 1906-1923, Pk. 1, Den kommanderende General i 1' Generalkommandodistrikt, 27-6-1911, Instruktion for den mig underlagte Styrke i København naar Sikringsstyrken formeres, som rettet ved Generalstabens skrivelse O. Nr. 120 af 6-9-1913 den 13-11-1913.

vestkyst krævede hele øens erobring. En sikringsstyrke til at kupsikre Fæstningen og sikre mobiliseringen måtte indkaldes. Af de forskellige mangler prioriterede Gørtz forøgelsen af beredskabet, der var forudsætning for løsningen af andre problemer.³⁸

Garnisonsflytningerne fra Fyn-Jylland og klargøringen af en sikringsstyrke med alarmeringsøvelse fandt sted i 1913. Ved krigsudbruddet opstod en uventet løsning på problemerne, da den planlagte lille kupsikringsstyrke den 5. august 1914 blev forøget til en reel mobilisering af hovedparten af Hæren. Indkaldelsen fyldte både linjebataljonerne op og tillod delvis bemanning af reservebataljonerne. Styrken kaldtes stadig "Sikringsstyrken", på trods af at den var stærk nok til både at forberede Sjællands forsvar og sikre Fæstningen. Nogle feltbefæstningsarbejder ved fæstningsfronterne og lukningen af Nordfrontens "hul" med stærke feltbefæstninger skete nogle uger senere.³⁹

Herefter var som beskrevet Gørtz' resterende problem at kunne få 3. Division sikkert tilbage fra provinsen til København, hvis tyskerne landede. Fra 1. og 2. Division i det sene forår 1915 var klar til anvendelse uden for fæstningen, kunne det ske med placeringen af divisionernes enheder som forudset ved 1911-øvelsen. Således kunne 2. Division dække de mulige landgangssteder på Stevns. Disse var tidligt blevet identificeret som kritiske og øvet i 1902, 1910 og 1911.

Fra efteråret 1915: Gørtz' løsning undergraves gradvis

Sikringsstyrkereduktionen fra sommeren 1915 hjemsendte de reservebataljoner, der havde sikret fæstningsfronterne og frigjort 1. og 2. Division til dækning af "flaskehalsen". Derefter måtte tilbagegangen af 3. Division mod København sikres af den i efteråret besluttede befæstede linje, Tunestillingen. Samlingen mod København blev herefter for det første lettet ved, at dele af divisionen arbejdede i stillingen, dvs. både tæt på Vestfrontens sydlige del og på landgangsstederne mellem Køge og Mosede. For det andet betød den stadig mere udbyggede Tunestilling, at passagen tilbage gennem egne linjer af divisionens mobiliserede regimenter fra provinsmobiliseringsstederne kunne ske, uden at landsatte tyske styrker let kunne afskære vejen til København.

38 RA, Krigsministeriets 3. Kontor, Indkomne sager, 1908-1917. Forsvarsrådets oprettelse, Pk. A-159, Møde 16-11-1912, Den kommanderende Generals Udtalelser angaaende Danmarks militærpolitiske Stilling ...

39 Clemmesen 2012, s. 357-364, 458-461; Michael H. Clemmesen, "The army in positional defence against the developing political reality", i Michael Epkenhans & Gerhard P. Gross, *The Danish Straits and German Naval Power 1905-1918*, Militärgeschichtliches Forschungsamt, Potsdam 2010, s. 176 f.

Tunestillingen blev fokus for Hæren, indtil Gørtz' afgang i efteråret 1917. Den sikrede "flaskehalsen" mellem bugt og fjord, og dens forlængelse langs Roskilde Fjord, sikrede den alternative tilbagegangsvej via Hornsherred.⁴⁰

Senere blev forsvaret af Sjælland dog undergravet som beskrevet nedenfor ved behandlingen af Munchs indsats fra vinteren 1916/17.

"Tyskerlinje"-neutralitetsforsvaret ved Storebælt og Esbjerg

Det er ret simpelt at følge forløbet. Det er dækket af publiceret forskning og kildeudgivelser og var fra krigens start helt domineret af én meget stærk personlighed, viceadmiral Otto Kofoed-Hansen. Han havde formel og skaffede sig politisk støtte til at gennemføre og fastholde sin foretrukne politik.

Udgangspunktet for følgende beskrivelse er stadig Troels Finks beskrivelse af Lütkens bidrag,⁴¹ Viggo Sjøqvists Erik Scavenius-biografi⁴² og Tage Kaarstedts kildeudgivelse med viceadmiral Kofoed-Hansen og kommandør Jøhnkes optegnelser fra Verdenskrigen.⁴³

Kaptajn L.C.F. Lütken (1905) og viceadmiral Otto Kofoed-Hansen (anslået ca. 1912). (Fotos: Rigsarkivet henholdsvis Det Kongelige Bibliotek.)

40 Michael Hesselholt Clemmesen, "Tunestillingen. Indenrigspolitisk middel og militær beskæftigelse"; Henriette Bruus (red.), *Første Verdenskrig ved Tunestillingen. Forsvarsvilje og hverdagsliv*, Greve Museum 2010, s. 66-101 (Clemmesen 2010).

41 Fink 1959.

42 Sjøqvist 1973.

43 Tage Kaarsted (red.), *Flåden under første verdenskrig. O. Kofoed-Hansen og V. Jøhnkes optegnelser*, Universitetsforlaget i Aarhus 1976 (Kaarsted 1976).

Fra 1902: Kofoed-Hansens og Lützens indsats

Alternativet til Københavns forsvar var at neutralitetsforsvare de steder i landet, som man vidste eller vurderede ville være mere direkte interessante for Tyskland. Dette ville gælde Esbjerg, og man vurderede, at det også ville gælde indre dansk farvand ved Storebælt. Herunder specielt Smålandsfarvandsstillingen, som flåden kunne nå fra Øresund igennem de efter forligets gennemførelse sikrede stræder syd for Sjælland.

Marinens første bidrag til Forsvarskommissionen af 1902's arbejde var et notat med en lang gennemgang af vilkår og konsekvenser af neutralitet. Da flådens ældste tilforordnede var sygemeldt, var forfatteren sandsynligvis den midlertidige afløser, kommandør Otto Kofoed-Hansen. Jens Ole Christensen argumenterer overbevisende for, at det var Kofoed-Hansen, der blev J.C. Christensens forsvarspolitiske hovedinspiration.⁴⁴ Da forfatteren til notatet behandlede konkrete krav til det neutrale lands militære indsats, konstaterede han ud fra Belgiens eksempel, at man ikke kunne nøjes med at forsvare et hjørne af landet, hvilket kritikere opfattede som Hærens linje. Alle dele af et neutralt land skulle dækkes. Dette skulle ikke ske ligeligt, men ved en koncentreret indsats i områder, der var specielt interessante for de krigsførende. Danmark skulle sikre fri passage af stræderne. Derudover burde de danske farvande blive holdt ”uberørt af Krigen”, og neutralitetsforsvaret burde koncentrere sig om ”De Farvande med tilgrænsende Landområder, der ... er mest udsatte – dels paa Grund af deres strategiske Betydning for Beherskelsen af Adgangen og fordi de skulle kunne benyttes ogsaa af krigsførende Magters Skibe – ere altsaa Sundet og Belterne”. Storebælt, der var rent dansk, er ”... den naturlige Forbindelsesvej mellem Kattegat og Østersøen for dybt stikkende Krigsskibe, og er derfor ... denne Passage, som det under en Krig vil være det neutrale Danmarks Opgave at holde fri, fri forsaavidt dets Territorium ikke maa benyttes til dets Spærring”. Jylland ville kun blive berørt, hvis Frankrig i en krig med Tyskland kunne landsætte en hærstyrke på mindst 50.000 her, hvilket forudsatte en forudgående tilintetgørelse af den tyske flåde.

Notatforfatteren vurderede dansk neutralitet som i tysk interesse. Tyskland ville have adgang til import via Danmark og kunne have gode grunde til at anerkende dansk vedvarende neutralitet, ”naar Landet har opfyldt Betingelsen derfor gennem sin Forsvarsordning”. Forfatteren vurderede også mulighederne for et angreb på København. Tyskland kunne på 2 ¼-2 ¾ døgn landsætte 15.000 mand, otte batterier og to eskadroner. Dette angreb kunne erkendes og imødegås. Et overfald med 5-6.000 mand infanteri fra Kiel og Stettin gav kun 11-12 timers varsel. Det blev muligt, hvis Tyskland vurderede, at Danmark ikke kunne eller ville forsvare sin neutralitet.

44 Christensen 2005, s. 447.

Københavns søbefæstning skulle udbygges for at forebygge flådebombardement. Der skulle også bygges værker ved Storebælt og i Smålandsfarvandet til støtte for kystforvaret og som tilflugtssted for flåden. Landbefæstningen var dog også væsentlig, fordi et angreb på neutraliteten altid kunne udvikle sig til et angreb på landets eksistens. Forfatteren var således enig med Hæren i, hvilke elementer forsvaret skulle indeholde, men ikke i deres betydning og affødte prioritering.⁴⁵

Notatet fik Kühnel til at søge en afklaring af Kofoed-Hansens, den sandsynlige forfatters, opfattelse af forholdet til Tyskland. Kommandøren understregede, at neutraliteten skulle forsvares ”mod alle og af fuld evne” med styrker, der var organiseret til dette formål. Han afviste en alliance med Tyskland, men det land, der ville leve i fred, måtte indrette sig, så det ”tilfredsstiller dets Naboer fremfor alle andre”, og man måtte også tage hensyn til, at man ikke kunne forsvare Jylland, hvorfor man var ”delvis militært afhængig” af Tyskland. I øvrigt var Danmark ikke neutralt, hvis forsvaret blev ensidigt rettet mod Tyskland. Derimod er ”et paalideligt neutralt Danmark ... en militær Fordel for Tyskland.” For folkelig støtte kunne forsvaret ikke koncentreres om København, men måtte dække hele Sjælland og særligt de steder, der var specielt udsat for neutralitetskrænkelser, nemlig Storebælt og Sundet, ”... om vi ikke selv kunne forsvare den Del af vort Territorium, der har strategisk Betydning for de krigsførende Magter, saa maa og ville andre paatage sig det”.

Samlet svarede Kofoed-Hansen Kühnel, at Tyskland kunne vel ... finde sig i – ja, drage Fordel af – Danmark som neutral Stat, hvorimod det ikke kan finde sig i en Nabostat, der lægger de for dens Fjender strategisk vigtige Punkter aabne”.⁴⁶ Kofoed-Hansens reaktion var således på linje med notatet.

Flådens kommitterede, kontreadmiral Carl Wandel, der var chef for ”Den flydende Defension på Københavns Red” (byens søforsvar og Fæstningens søfront), supplerede kommandøren. Han opgjorde flådens behov for egentligt skibs- og fartøjsmateriel. Mine- og fartøjsmateriellet til Defensionen var ”tilfredsstillende” eller ”nogenlunde anvendelige”. Det kunne afløses med resten af flådens ældste fartøjer, når denne modtog nye. Københavns søforsvar bestod ud over Defensionen også af ”Udfaldsstyrken” af kystforsvarsskibe og torpedobåde. Herudover skulle værnets ”søgående Flaade” indgå i kystforsvaret uden for sundet med de nyeste skibe og fartøjer. Denne styrkes krydsere og torpedobåde skulle holde kontakt med en krigsførende flådestyrke, mens de kraftigere enheder var

45 RA, Statsministeriet. Forsvarskommissionen af 1902, 1902-1909 Journalsager, Pk. 3. (Marinens tilforordnede, forfatteren ikke navngivet, men sandsynligvis kommandør Kofoed-Hansen pga. Wandels fortsatte sygdom under kommissionens indledende arbejde), 1902, dato uklar: Det neutrale Lands politiske Stilling og dets militaire Opgave.

46 RA, Statsministeriet. Forsvarskommissionen af 1902, 1902-1909 Journalsager, Pk. 4. Kofoed-Hansen ”Svar til General Kühnels Indlæg af oktober 1903”.

opankrede og klar til defensiv optræden. Admiralen vurderede, at behovet var to grupper af hver tre kystpanserskibe. Disse skulle støttes af tre små krydsere og tre ”torpedojagere” (dvs. svarende til destroyere) og en torpedobådsdeling af fire både pr. kystforsvarsskib, hvor én båd var i reserve. Hvis krigens modstandere begge optrådte i vores farvande, blev Danmark naturligt allieret med den ikke-neutralitetskrænkende side. Admiralen argumenterede for værdien af et befæstet støttepunkt i Smålandsfarvandet. Som et sidste middel i søforsvaret kunne Danmark inddrage sømærker og slukke fyr.⁴⁷

Flådens neutralitetsforsvarside forudsatte som beskrevet muligheden for at kunne basere værnets operationer i Storebælt på en fremskudt sikret base ved strædet. Det havde i 1891 fået Søløjtnantselskabet til at formulere muligheden som et prisopgavespørgsmål. Det var blevet besvaret af daværende premierløjtnant Johannes Nyholm. Han var nu som kaptajn den anden maritime tilfornordnede i forsvarskommissionen. Besvarelsen havde konstateret, at truslen fra Tyskland blev næret af den manglende danske evne til at forsvare neutraliteten i Storebælt. Med krigsskibenes større dybtgående karakter blev dette bælt afgørende: ”Imødegaaelsen af et fjendtligt Forsøg paa at sætte sig fast ved Store Belt, sker ganske naturligt ved, at vi selv skabe vor Flaade et Støttepunkt her”. Nyholm understregede, at mulighederne for at befæste og benytte Sjællands vestkyst allerede var blevet diskuteret i 1870-80’erne. Han foreslog fast basering af en eskadre med bl.a. fire panserskibe her. Den kunne støtte neutralitetshævdelsen, og styrken kunne samtidig virke mod en tysk landsætningsstyrke via stræderne syd for Sjælland. Bedømmelsesudvalget var tilfreds med besvarelsen, men var skeptisk over for mulighederne for fra basen at kunne bidrage afgørende til Sjællands forsvar.⁴⁸

I 1901 var Flåden gået i gang med konkrete forberedelser i Smålandsfarvandet og stræderne syd for Sjælland. Muligvis var det Nyholm, nu chef for Søkortarkivet, der iværksatte en detaljeret opmåling af passagerne syd for Sjælland under ledelse af premierløjtnant Aage Bojesen.⁴⁹

Kaptajn Louis Carl Frederik (L.C.F.) Lütken blev ved Krigsministeriets direktørs død i december 1905 udnævnt til chef for ministeriets 1. Departement og dermed i fraværet af en direktør forsvars-/krigsminister J.C. Christensens ledende landmilitære embedsmand. Lütkens bekendte fra sit Berlinophold i 1903,⁵⁰

47 Ibid., Kontreadmiral Wandel, ”Flaadens Opgaver og Materiel”.

48 *En Flaadestation ved Agersøund. Besvarelse af Sølieutenant-Selskabets Prisspørgsmål Nr. 7/1891. Samt Udvalgs-Betænkning over Besvarelsen af Prisspørgsmaalet*, Fr.G. Knudtzens Bogtrykkeri, København 1891, citat fra s. 9

49 RA, Marinestaben 1904-1932, A, Emneordnede sager, Bojesens skitser dateret 13-2-1902 i kaptajn Lorcks materiale om positioner.

50 Michael H. Clemmesen, ”Den danske hærs samling til jernbanemobilt kystforsvar af Sjælland og kupforsvar af fæstningen 1880-1910. Del I.”, *Krigshistorisk Tidsskrift* 2/2023, s. 27-29.

general Helmuth von Moltke den yngre, var som nævnt samtidig blevet ny tysk generalstabschef. Moltke tog straks skridt til at forbedre forholdet til Tyskland og gennemførte i begyndelsen af 1906 en lettelse af presset mod danskere i Nordslesvig.⁵¹ Det var også en logisk reaktion på det stadig tættere samarbejde mellem England og Frankrig under Første Marokkokrise.

Ved Christian IX's død i januar 1906 besluttede Wilhelm II at deltage i begravelsen. Lütken skrev 10. februar et lykønskingsbrev til Moltke, der ledsagede kejseren på rejsen. Han inviterede danskeren til samtale på kejserens skib, SMS *Preussen*, den 18. februar. Moltke gjorde her klart, at Tyskland ikke ville krænke dansk neutralitet, men hvis englænderne gik i land ved Esbjerg eller ved Limfjorden, måtte Danmark vælge side, og hvis valget faldt på England, var "Danmarks sidste ... time slået". Man kunne aftale samarbejdet i forvejen. Hvis Danmark forberedte et robust neutralitetsforsvar de to steder, kunne de "vistnok" afskrække angrebet. Kühnls reaktion på referatet af samtalen var en afvisning af, at Moltke kunne have været oprigtig.

Troels Fink analyserede tæt de efterfølgende kontakter mellem Moltke og Lütken i det næste par år. Den 28. marts 1907 bad Lütken Moltke om at være forsigtig med omtale af truslen mod Esbjerg, fordi det kunne ses som et tysk forsøg på at aflede forsvarets fokus fra København. Han understregede, at ingen ansvarlige danske politikere ville alliere sig med Tysklands fjender. Tidligere anerkendte Moltke, at det var ubekvem for Danmark at indgå en formel alliance, men man kunne evt. have diskrete underhåndssamtaler mellem tyske og danske stabe. Moltke anbefalede, at Danmark forsvarede Esbjerg, ellers var tyskerne forberedte på at gøre det. Tyskerne forstod den danske prioritering af København. Moltke havde tidligere gjort klart, at alle dele af Fæstningen var relevante. Men udbygning hastede. "Generalen ønskede overhovedet, at Danmark selv skulde strænge sig an og gøre det fornødne, saa at Tyskland kunde føle sig tryk mod Nord."⁵²

Det Radikale Partis ledelse fik allerede i 1910 kendskab til Lütken-drøftelserne og således til, at J.C. Christensen i alt væsentligt var enig i den radikale regerings neutralitetslinje under Verdenskrigen. Men Munch havde først følt anledning til at anvende denne viden mod Venstrelederen efter det tyske nederlag, da han kunne præsentere samtalerne som unødvendige og suspekte.⁵³

Kofoed-Hansen ville som beskrevet næsten det samme som Lütken, men kendte intet til hærofficerens anstrengelser, da han i forsommeren 1909 udsendte pjecen *Udenrigspolitik og Forsvar. En sammentrængt Fremstilling af Forsvarssagens Udvikling og dens Stilling i Øjeblikket – maj 1909*. Udgivelsen var affødt af en

51 Fink 1959, s. 30 f.

52 Ibid., s. 279-282.

53 Christensen 2005, s. 463, 470, note 115.

kampagne med entydigt fokus på landbefæstningen, så den undgik at blive revet ned og i stedet blev forbedret. Kofoed-Hansen ville selv fokusere på de oversete ”levende Værn”, dvs. felthæren og flåden. Den nødvendige forsvarspolitik krævede ”en aktiv udenrigspolitik og et kraftigt forsvar”. Men man var nu på vej til en beskæring af antallet af panserskibe, krydsere og torpedobåde, og Hæren blev svækket igennem en reduktion af rytteriet og det tunge artilleri samt reduktion af uddannelsestiden. Kommandørens egentlige formål med pjecen må dog vurderes at være at argumentere for sit syn på den militærpolitiske situation offentligt. Han kunne pga. fortrolighed ikke referere fra Kommissionen, blot konstatere, at de traditionelle skillelinjer også herskede dér. Pjecens konklusion var, at dansk neutralitet ikke var forenelig med engelske interesser og kun hvis absolut pålidelig forenelig med tyske interesser.⁵⁴

Kofoed-Hansen havde allerede i efteråret 1906 sendt forsvarskommissionen sit analytiske hovedværk. Det mere end 100 sider lange fortrolige maskinskrevne notat skulle egentlig kun begrunde eventuelle fæstningsværker uden for København, men det blev en generel analyse. Notatet gjorde klart, hvorfor England i en krig med Tyskland måtte blive en trussel mod dansk neutralitet og territorium, mens Tyskland ikke umiddelbart havde behov for at krænke et troværdigt neutralt og velforsvaret Danmark.

Han indledte med en grundig afvejning af den maritime og landmilitære situation. England kunne ikke udstrække en effektiv blokade til Østersøen uden rådighed over støttepunkter på Sjælland og Bornholm. Kofoed-Hansen konstaterede i øvrigt korrekt, at hvis England var allieret med Frankrig og Rusland, ville Tyskland have problemer med at finde hærstyrker mod Danmark.

Engelsk forsøg på indtrængning i Østersøen forudsatte en sejr i Nordsøen. Derefter ville følge en kamp i Kattegat ved Samsø, før Royal Navy kunne fortsætte mod Storebælt. Herunder kunne englænderne tvinges til at krænke dansk neutralitet. Tyskerne ville først derefter blive en trussel, og så måtte tyskerne forventes at besætte Fyn, dele af Jylland, måske Langeland, hvis englænderne ikke kom først, samt Bornholm. Englænderne vil logisk placere et støttepunkt ved Samsø og et andet syd for Storebælt. Dansk forsvar skulle kunne forsvare Sjælland med København samt sikre passagen syd for Sjælland med Masnedø som den centrale befæstning og mindre værker andre steder i Smålandsfarvandet og passagen. Et værk ved Isefjordens munding var fornuftigt. Værker ved Kalundborg og Køge havde lavere prioritering, Hæren skulle også kunne forsvare Fyn og Langeland,

54 O. Kofoed-Hansen, *Udenrigspolitik og Forsvar. En sammentrængt Fremstilling af Forsvarssagens Udvikling og dens Stilling i Øjeblikket – maj 1909*, Wilhelm Trydes Boghandel, København 1909.

Esbjerg, de østjyske havne samt Samsøområdet mod englænderne. På Samsø burde der placeres et værk på den nordlige del af øen.⁵⁵

Moltkes syn på Esbjerg medførte, at Generalstabens og Marineministeriets Stab i marts 1909 sammen bl.a. så på muligheden for at sikre havnen mod en landsætning gennem befæstninger. Løsningen ville være et batteri med fire 120 mm hurtigskydende kanoner i skjolde på ”Femhøje” i forlængelse af Grådyb, fordi ”Hvis der i Tyskland hersker Frygt ... naar vi undlader at sikre Esbjerg mod fjendtlig Landsætning [kan det forudses, at Tyskland] selv ved træffe forebyggende Foranstaltninger herimod...”. Men hærledelsen var kritisk. Kaptajn Schousboe fra Generalstabens Fæstningskontor kommenterede: ”Et aabent Værk vil være betydningsløst, og et Værk – eller Samling af Værker – af saadan Styrke, at det kunde faa nogen Betydning, vilde i Forhold til, hvad der anvendes paa langt vigtigere Punkter og Omraader, kræve altfor store Bekostninger”.⁵⁶

1910 til 1914: Flådens Stabs forsøg på brobygning til Hæren

Fra 1910 til 1913 arbejdede begge værn hårdt for at implementere 1909-ordningen. Generalstabens og den nyoprettede Flådens Stab, der til dagligt var en del af Marineministeriet, skulle koordinere krigsforberedelserne med Generalstabens. Noglepersonen i staben i denne opgave var kaptajn Victor Lorenz Lorck. Som andre unge søofficerer havde Lorck efter ansøgning gennemgået generalstabsuddannelsen på Hærens Officersskoles Ældste klasse.⁵⁷ Lorcks uddannelse, som startede i efteråret 1897, var Kühnells sidste kursus som hovedlærer.

På trods af viceadmiral Kofoed-Hansens skepsis gik staben fra 1911 i gang med at skabe den størst mulige enighed mellem de to værn. Viceadmiralens irritation rettede sig mod Lorck og Flådens Stabs chef fra 1911, kommandør Vilhelm Garde. Det fik senere konsekvenser for disse to officerer.

Stabens indsats for at samarbejde med Hæren havde forskellige elementer. Det skete bl.a. ved, at Lorck med Garde som intern kritiker udviklede en serie ”operationsstudier”, der viste truslens udvikling under forskellige faser af en tysk-britisk krig, herunder også det tyske overfald på København, som Kofoed-Hansen anså som usandsynligt. Under disse faser ville der være forskellige krav til værnenes

55 RA, Forsvarskommissionen af 1902, Journalsager, Pk 5, Marineministerens Stab (Kofoed-Hansen), Fortroligt af 11-10-1906 til Marineministeriet, med analysenotat ”Den danske Stats militærpolitiske Stilling og Ordningen af Landets Forsvar”.

56 RA, Krigsministeriets M-kontor, Pk. 32, Generalstabens og Marineministeriets Stab, Fortroligt E. Nr. 102 af 12-6-1909; Generalstabens Operationssektion, A. Indkomne sager, 1907-1910, Pk. A-2, Generalstabens Fæstningskontor, Fortroligt d. Nr. 77 af 23-5-1909 til Generalstabens taktiske Afdelings 3^e Kontor.

57 RA, Hærens Officersskole, Indkomne skrivelser, 1895-1898, Pk. 12; Marineministeriet, Nr. 835 af 17-3-1897 til Krigsministeriet.

indsats. Et andet element i brobygningen var en klar satsning på et nyt våben, undervandsbåden, som også for Hærens officerer var af indlysende værdi i kystforsvaret. Den praktiske leder af undervandsbådsprojektet samt indførelsen af støttende vandflyvere var kaptajn i Marinen Hjalmar Rechnitzer. Samarbejdet kulminerede i september 1912 i en fællesøvelse, hvor scenariet var en tysk land-sætning i Køge Bugt.⁵⁸

Den senere viceadmiral, kaptajn Henri Wenck, var den anden afdelingsleder i Flådens Stab. Også han havde frivilligt gennemført Hærens generalstabsuddannelse, men han blev i modsætning til Lorck ikke ramt af viceadmiralens irritation. Det skyldtes muligvis dels, at han ikke havde været direkte involveret i brobygningen til Hæren, dels havde han klart demonstreret vilje til loyalitet over for Kofoed-Hansens strategiopfattelse. Det var sket i besvarelsen af en prisopgave fra sent 1910 om flådens nye torpedobådes rolle. Wenck havde beskrevet deres indsættelse i Kattegat-Skagerrak mod en indtrængende britisk flåde. Det skete i rammen af et tæt dansk-tysk sømilitært samarbejde.⁵⁹

Mens Flådens Stab søgte brobygning, følte de hærofficerer, der lå på linje med Kofoed-Hansen, af forskellige grunde sig hævet over de Kühnel-inspirerede generalstabsofficerers fællesskab. Geodæten Lütken fordi han anså sig selv som klogere,⁶⁰ og Hærens ledende intellektuelle, militærhistorikeren August Tuxen, fordi han ikke følte sig bundet af andres beslutninger og som kommanderende general i Jylland-Fyn så det rigtigst at planlægge samlingen af alle sine enheder til forsvar af Esbjerg.⁶¹

Flådens Stab med Lorck og Garde påvirkede dog ikke viceadmiralen væsentligt. Under mødet i Forsvarsrådet den 16. november 1912 fremlagde han sin egen opfattelse af Danmarks situation ved en engelsk-tysk krig, som også han ventede ville komme i den umiddelbare fremtid. Admiralen præsenterede den strategiske situation som i stigende grad i tysk favør, men den måtte dog afvente åbningen i 1914 af den udvidede Kaiser-Wilhelm-Kanal. Udviklingen gjorde, at Danmark i stigende grad kom til at ligge direkte inden for Tysklands og dermed uden for Englands "magtområde". I en krig ville Tyskland indledningsvis kontrollere de danske farvande. Derfor var det ulogisk at vente et indledningsvist kapløb for at nå København. Men "... det (er) for Tyskland ... nødvendigt at have absolut Sik-

58 Clemmesen 2012, s. 194-196, 345-354.

59 Sølieutenantselskabet, Prisopgave, indleveret til Sølieutenant-Selskabet i Decbr. 1910 af "Harpaks" (H.L. Wenck), "At give en Oversigt over, hvorledes Torpedobaade bør anvendes i Krig, saavel strategisk som taktisk set...".

60 Fink 1959, s. 1976 ff. Generalmajor L.C.F. Lützens Levnedsskildring (fortsættelse) samt omtalen af Lützens indsats for at ændre generalstabsuddannelsens karakter i Michael H. Clemmesen, "Mellem militær professionalisme og civile hattefjer: Danske officersuddannelser gennem tiderne", 5-11-2016, tidligere på www.krigsvidenskab.dk, nu på www.clemmesen.org.

61 Clemmesen 2012, s. 202-208.

kerhed for, at Danmark ikke paa et senere Tidspunkt af Krigen vil falde i Armene paa Modstanderen, at Tyskland derfor ... kan respektere vor Neutralitet". Det skulle Danmark satse på, for Tyskland "kan jo sejre". En dansk forsvar og troværdig neutralitet var til tysk fordel, for så skulle Tyskland ikke også finde styrker til Nordfronten. Truslen mod dansk neutralitet fra England ville komme, hvis det blev muligt at forsøge en operation ind i Østersøen. "Esbjerg (maa) sikres, hvilket kan ske uden større Vanskelighed".⁶² Det er bemærkelsesværdigt, hvor enig den danske viceadmiral var med general Moltke.

Der var klar overensstemmelse mellem Kofoed-Hansens og Lützens holdninger og ordvalg, men der er ikke fundet kilder til direkte kontakt. Det er på den anden side dog usandsynligt, at de to forvaltningsledere af de to militære ministerier med fælles minister i den afgørende periode 1905-1908 i den da meget lille danske centraladministration var helt uvidende om deres enighed. Der er heller ikke fundet kilder til, at viceadmiralen eller andre i København var opmærksom på, hvad Tuxen i Viborg diskret havde planlagt for Esbjerg.

Under indtryk af Balkankrisen fortsatte forhandlingerne mellem Danmark og Sverige om teksten til en fælles nordisk neutralitetserklæring. Kofoed-Hansen erkendte korrekt, at det svenske forslag, som Udenrigsministeriet støttede, ignorerede de særlige forhold ved Stræderne. Dets tekst ville tvinge den tyske flåde til at krænke dansk farvand, hvorefter den danske flåde og de danske myndigheder måtte reagere herpå. Med inddragelsen af regeringsleder og forsvarsminister Klaus Berntsen opnåede Kofoed-Hansen en anvendelig tekst.⁶³

Fra august 1914 til vinteren 1918: Kofoed-Hansens løsning bekræftes

Da Flådens sikringsstyrke den 31. juli 1914 blev etableret, blev kaptajn Aage Bojesen, der tidligere havde opmålt Smålandsfarvandet for Nyholm, sendt til Masnedsund med et radioudrustet statsskib, tre nye torpedobåde og et par undervandsbåde. Bojesen skulle reagere ved krænkelser af dansk territorialfarvand i Storebælt.⁶⁴

62 RA, Krigsministeriets 5. Kontor, 1908-1927 Forsvarsrådets Oprettelse, Pk. A159, Bilag 13. Møde 16' Novb. 1912, Den kommanderende Admirals Udtalelser angaaende Danmark under en Krig mellem Tyskland og England.

63 Clemmesen 2012, s. 336-343.

64 Michael H. Clemmesen, I "The Danish Navy. Expectations, realities and adjustments", Michael Epkenhans & Gerhard P. Gross, *The Danish Straits and German Naval Power 1905-1918*, Militärgeschichtliches Forschungsamt, Potsdam 2010. (Clemmesen 2010), s. 116f; RA, Flaadens Stab, Fortroligt, "Den udrustede Flaades Virksomhed under Sikringsperioden 1/8 1914 – 31/3 1919", København 18-9-1920, s. 8, 17.

Kofoed-Hansen blev chef for Flådens Overkommando i Sikringsstyrken. Han vidste da endnu ikke, om Tyskland og England i en krig ville reagere, som han forudså. Han sikrede sig derfor i forhold til undergivne og Munch, at hans flåde ville kæmpe mod enhver angriber.⁶⁵ Men han fastholdt samtidig sit fokus, og om morgenen den 2. august bad han Hæren om at sende en "ikke ringe" styrke med både artilleri og infanteri til Esbjerg. Det skete senere på dagen, hvor et "detachment" med en infanteribataljon og et par gamle haubitser blev sendt til Esbjerg. Detachmentet medbragte Tuxens eftersommer 1912-plan for indsættelsen af hele den jyske styrke her.⁶⁶

Den bekræftelse af det tyske ønske om dansk neutralitet, som Kofoed-Hansen forventede, kom samme aften, da den tyske gesandt, Ulrich von Brockdorff-Rantzau, på eget initiativ henvendte sig til udenrigsminister Erik Scavenius. Han fortalte, at Tyskland ikke ville angribe, men han kunne ikke udelukke, at Tysklands modstandere krænkede dansk område. Gesanden bad da om et bindende dansk tilsagn. Næste eftermiddag forpligtede Danmark sig med Munchs formulering til ikke at slutte sig til Tysklands modstandere.⁶⁷

Da den tysk-engelske krig den 5. august var en realitet, fulgte den tyske Østersøflådes minering af Langelandsbælt og den tyske note med ønsket om minering af Storebælt mod begge parter. Kofoed-Hansen arbejdede for et positivt svar. Han lod Christian X blive overbevist af sin onkel, viceadmiral Prins Valdemar, om, at udlægning af de kontrollerede miner ikke var en unneutral handling, da de kunne desarmes ved engelsk passage.

I sundet var de to minefelter ved Middelgrunden blevet udlagt 3. henholdsvis 5. august. Bombardementsspærringen i Køge Bugt blev først udlagt den 12.-13. august, dvs. efter minefelterne i Storebælt var etableret.⁶⁸

Danmark havde med mineringerne og deployeringen af 2. Eskadre markeret sin vilje til at indrette sin neutralitet efter tysk interesse. Kofoed-Hansen varetog også den tyske flådes interesser ved at friholde sejlrenden i Lillebælt for minering. Dette stræde var den tyske Højsøflådes primære udfaldsport fra Kiel mod nord.⁶⁹

Kofoed-Hansen havde den 5. august delt flådens overfladekampenheder i 1. Eskadre, der lå for anker i sundet nord for København, og 2. Eskadre, der blev

⁶⁵ Ibid., s. 116.

⁶⁶ "V. Jøhnkes dagbogsoptegnelser under krigen", Kaarsted 1976; RA, Det ved Esbjerg 1914-18, PK.1. med forholdsordren til 2' Generalkommando af 02-08-1914 samt Plan (12-08-1912) for "Forlæggelse af jyske Korps til Esbjerg".

⁶⁷ Sjøqvist 1973, s. 111-116.

⁶⁸ RA, Flaadens Stab, Fortroligt, Nr. 184 af 18-9-1920, Bilag, "Den udrustede Flaades Virksomhed under Sikringsperioden 1/8 1914-31/3 1919", s. 5, 38.

⁶⁹ Clemmesen 2010, pp. 95-97; Clemmesen, Potsdam 2010, s. 117 f. "O. Kofoed-Hansen Daglige Optegnelser under krigen", Kaarsted 1976; P. Munch, *Erindringer 1909-1914. Indenrigsminister og Forsvarsminister*, København 1960, pp. 213-220; Sjøqvist 1973, s. 117-124.

sendt til Storebælt for at udlægge og forsvare minefelterne her. Han kunne nu slippe af med Garde og Lorck, der havde forsøgt at danne bro til Hæren. De afgik fra Flådens Overkommando for at blive chef og stabschef for eskadren i Storebælt. Den mere loyale eller ukritiske Wenck, der med sin prisopgave havde vist evne og vilje til at tænke inden for Kofoed-Hansens opfattelse, blev Gardes afløser som stabschef i Flådens Overkommando.

Sagen endte ikke her, for indtil midten af november 1914 søgte Kofoed-Hansen indædt at få Garde til at forstå og acceptere, at han skulle forsvare spærringerne mod et engelsk passageforsøg.

Garde fik i sin afvisning af pligten til at kæmpe mod englænderne både støtte af marineministeriets direktør, kommandør Vilhelm Jøhnke, og af Munch. Men 21. oktober fik viceadmiralen støtte af udenrigsminister Scavenius. Han var enig med admiralen i, at man for at konsolidere tysk tillid til dansk neutralitet måtte markere vilje til at forsvare sig mod en engelsk krænkelse. Det blev afgørende.

Regeringens beslutning om at acceptere Kofoed-Hansens linje blev taget ved krigens første alvorlige hændelse. Viceadmiralen havde også justeret undervandsbådsflotillens hovedopgave fra indsats mod tyske landgangsforsøg ved Køge og på Stevns til at bekæmpe en engelsk bombardementsflåde på vej ned gennem sundet mod København. Også 1. Eskadre i sundet fik pålagt at bidrage til denne opgave. Under en tidlig øvelse i denne indsættelse blev den danske undervandsbåd *Havmanden* nordvest for Helsingør den 19. oktober forsøgt torpederet af den engelske undervandsbåd *E.11*. Denne havde været på vej efter to søsterbåde ind i Østersøen gennem sundet. *Havmanden* var af englænderen blevet opfattet som den tyske båd *U-3*.⁷⁰

Kofoed-Hansens linje blev imidlertid alvorligt udfordret, da englænderne i august 1915 sendte endnu en gruppe undervandsbåde gennem Sundet ind i Østersøen. En af bådene, *E.13*, gik på grund i dansk territorialfarvand ved sydøstenden af Saltholm. På trods af at der i tide nåede torpedobåde frem fra både Defensionen og fra 1. Eskadre, der stadig lå opankret nord for København, reagerede ingen, da en tysk torpedobåd sejlede ind i territorialfarvandet og på kort hold beskød den engelske båd. Halvdelen af den engelske besætning druknede under forsøget på at nå Saltholm. Kofoed-Hansen havde regnet med at kunne styre sit værns optræden ved krænkelse med radio fra Flådens Overkommando på Holmen, men de ældre fartøjer fra Defensionen havde ikke radio. Defensionens opankrede kommandofartøjer havde via bøjle kun telefonforbindelse til Flådens Overkommando, så den direkte kontrol virkede ikke. Hændelsen pressede

70 RA. Flådens Overkommando, I. S. Pk. "Direktiver og Ordre for den udrustede Flaade", Flådens Overkommando, Fortroligt, nr. O. 479 & 480 af 05-10-1914 til Chefen for 1. Eskadre og chefen for Ubådsflotillen; Clemmesen, Potsdam 2010, s. 119 ff; Michael H. Clemmesen, "E.11s problemer, Havmandens lykke. Da resten af Churchills Østersøambition mødte Kofoed-Hansens 'Tyskerlinje'", *Marinehistorisk Tidsskrift*, nr. 3, august 2017, s. 3-41.

admiralen. Flåden havde ydmygende svigtet ved ikke at forsvare undervandsbåden, der var under dansk beskyttelse. At den danske passivitet forblev hemmelig, fordi de engelske vidner ikke kunne se forløbet svømmende mellem *E.13* og Saltholm, gjorde ikke admiralen mindre skuffet. Han udarbejdede straks en ordre, der beskrev den krævede fremtidige mere robuste optræden. Det affødte problem var, at en korrekt optræden kunne have bragt kamp med tyskerne. Uanset at admiralen understregede, at tyskerne ville have accepteret våbenmagt som legitimt neutralitetsforsvar, kunne han ikke helt udelukke, at det gik galt. Fremtidige problemer kunne kun undgås med sikkerhed, når englænderne ikke længere kunne sende undervandsbåde til Østersøen via danske farvande.⁷¹

Tyskerne reagerede på de engelske undervandsbåde i Østersøen ved at etablere stadig bedre mine- og netspærringer i sundet sydøst for København samt ved at presse svenskerne til at spærre deres territorialfarvand. Samtidig forbedredes spærringerne mod undervandsbådspassage i andre farvandssnævninger i den vestlige Østersø. Kofoed-Hansen bidrog i begyndelsen af 1916 ved diskret at beordre en ny minering udlagt mellem Amager og Saltholm, ved at armere mineerne i bombardementsspærringen i den nordlige del af Køge Bugt og ved at udbygge Storebæltsspærringen mod undervandsbådspassage.⁷² Samtidig blev den stadigt stærkere tyske flådestyrke opankret syd for Amager. Øresund var dermed lukket for engelske undervandsbåde. Kofoed-Hansen havde med lukningen af sundet foretaget en klart unneutral handling. Men dette kunne ske så diskret, fordi mineringen fandt sted i et område, der allerede var meldt spærret.

Kofoed-Hansen syntes i løbet af krigen at have bevæget sig fra at vælge Tyskerlinjen på et logisk grundlag til at sympatisere med tyskerne og forvente deres sejr. Det viste udtalelser, som blev refereret af den tyske gesandt efter Jyllandsslaget.⁷³

Foråret 1918: Kofoed-Hansen og hans løsning dør næsten samtidig

I løbet af foråret 1917 havde muligheden af, at Norge blev inddraget i krigen, evt. som følge af USA's indtræden, øget truslen mod Danmark. Nu var hele Danmark vest for Storebælt truet.

Men det blev først begivenheder i foråret 1918, der for alvor satte spørgsmålstegn ved tesen om en tysk interesse i dansk neutralitet. Det skyldtes en kombination af to faktorer. For det første den tyske marines og kejsers raseri over den

71 Clemmesen 2018, s. 211-238.

72 Clemmesen 2010, s. 130-138; Kapitlet "Den Første Verdenskrig"; Finn Linnemann & Tom Wismann, *Det danske søminevåben 1862-2020. Historie-Teknik-Miner-Politik-Skibe*, Steel & Stone Publishing, Marinehistorisk Selskab, København 2020, s. 108-120.

73 Michael Hesselholt Clemmesen, "On the Effects of Knavery: From a London Working Lunch to the Danish summer 1916 War Scare", *Fra Krig og Fred*, 2015, s. 149-155.

I de første måneder af 1918 ophørte den tyske positive holdning til Danmark, som Kofoed-Hansen havde forventet og bygget sin forsvarspolitiske linje på. En udløsende faktor blev den danske internering af den tyske prisebesætning fra den strandede spanske damper, *Igotz Mendi*. De internerede ses på denne illustration fra *Hamburger Fremdenblatt* 16. marts 1918. Det var en måned før Kofoed-Hansens død. (Foto: Rigsarkivet)

danske tilbageholdelse af prisebesætningen fra den strandede spanske damper, *Igotz Mendi*. Den undergravede Brockdorff-Rantzaus position i Berlin.⁷⁴

For det andet fandtes nu en ny ydre ramme med det nu forventede maritimt dominerede krigsforløb, efter at englænderne måtte rømme kontinentet efter det forventelige nederlag i Nordfrankrig.⁷⁵

Samlet betød de et sammenbrud af den tysktilpassede neutralitetslinje, som viceadmiralen så energisk havde fastholdt indtil da. Men da var Kofoed-Hansen død. Han bukkede midt i april endeligt under for sin ubehandlede sukkersyge.

74 Michael H. Clemmesen, "Dansk neutralitetshævdelse 1914-18: Om at lære tilpasning og at tage konsekvensen" i Michael Hesselholt Clemmesen (red.), *Om læring og indsigt fra krig. Bind I. Isted 1850 til Musa Qala 2006*, Dansk Militærhistorisk Kommission og Forsvarsakademiet, København, s. 247-260.

75 Clemmesen 2010, s. 447-453.

Munchs trusselsopfattelse og svar defineres fra 1905

Carsten Staur argumenterede overbevisende for, at det var det giftige problem, som forsvarsspørgsmålet skabte for regeringslederen J.C. Christensen, der gav netop den sag en så central rolle i det nye Radikale Venstres Odense-partiprogram fra maj 1905.⁷⁶ Allerede Viggo Sjøqvist understregede i sin biografi, at Munch dermed prioriterede politisk-taktisk, idet dette fokus udnyttede Christensens skift til en forsvarspositiv linje maksimalt. Sammen har de to historikere givet en grundig og troværdig beskrivelse af både Munchs faste forsvarspolitiske grundopfattelser og af hans rolige og taktisk velovervejede måde at fremme dem på. Jens Ole Christensen gentog i sit opgør med historieopfattelsen af J.C. Christensens politik, at P. Munchs satsning på forsvarspolitikken i det nye partiprogram havde til formål at dække for den radikale uenighed i spørgsmålet.⁷⁷

Som Sjøqvist gjorde klart i sin Munch-biografi, var det et naturligt valg. Han havde da i flere år som reel elev af Viggo Hørup været stærkt følelsesmæssigt engageret i forsvarssagen som åben kritiker af alt andet end en politimæssig markering af dansk neutralitet.⁷⁸

Munch var både dominerende og beslutsom. Han måtte optræde diskret, fordi han som forsvarsminister ville noget andet end de to militære værn, han i foråret 1913 lovede kongen at administrere efter 1909-lovene.

Forsvarsminister P. Munch i 1915 (Foto fra det nu nedlagte Marinens Biblioteks samling)

⁷⁶ Staur 1981.

⁷⁷ Christensen 2005, s. 420.

⁷⁸ Viggo Sjøqvist, *Peter Munch. Manden. Politiker, Historiker. En biografi*, Gyldendal, København 1976 (Sjøqvist 1976), s. 51-64.

Fra 1902 til 1913: Munchs opfattelse

Uanset at Munchs formål i foråret 1905 var politisk-taktisk, var hans forsvarspolitiske hovedtanke, som Tage Kaarsted formulerede det, at ”Danmark måtte gøres militært værdiløst. Det, der kunne friste en stormagt i en farlig situation, var navnlig en fæstning, som for stor til os ville være et ypperligt våben i deres hånd...”⁷⁹

Sjøqvist beskrev historikeren Munchs lære af 1807- og 1864-krigene: Af den første krig lærte han, at militære kapaciteter ville tiltrække angreb, af den anden faren ved at forudsætte hjælp fra udlandet.

Fæstningen og militære styrker udgjorde en fare. Styrkerne indebar derfor en både unødvendig og skadelig udgift. Indsatsen for neutraliteten skulle derfor kun være en politimæssig markering, der kunne opfølges med diplomatisk protest. Kamp i landet med tab af værdier og menneskeliv ville være en tragedie. Tabene ville blive alvorligere, jo mere danske styrker bidrog. Nationens overlevelse skulle sikres gennem robustheden af dens kulturelle enhed. Munch identificerede sig med socialliberale kredse i Frankrig og England. Han så ikke alene Tyskland som en trussel, men som et grundlæggende hæsligt samfund. I modsætning til Sca-venius og Kofoed-Hansen kunne Munch ikke se en ”tyskerkurs” som naturlig. Man skulle derfor ikke skabe en situation, hvor danske styrker i en engelsk-tysk krig endte som Tysklands tvungne hjælpere.⁸⁰

Fra 1913 til 1917:

Munchs diskrete og tålmodige gennemførelse af sin politik

Munch forsøgte inden for rammen af løftet til kongen i 1913 at mindske vær-
nenes og specielt Hærens muligheder for at gennemføre et egentligt forsvar og
dermed ødelægge landet. Det skete primært ved at reducere sikringsstyrken, så
muligheden for en varig kamp afhang af en mobilisering, som kun regeringen
kunne og aldrig ville iværksætte.

Hærledelsen erkendte, at der skete et klart forsvarspolitisk skift fra efteråret
1916. Herefter øgedes, som beskrevet af Sjøqvist, presset snart for at få begræn-
set Hærens indsats til vagt- og bevogtningsopgaver, efter en dyb reduktion af
sikringsstyrken.⁸¹ Det skete i faser. For det første kom den forsvarspolitiske op-
position fra De Konservative og Venstre under kontrol fra november 1916 med
kontrolministrenes optagelse i regeringen. Munch var mod udvidelsen, men lær-

79 Tage Kaarsted, *Hvad skal det nytte? De radikale og forsvaret 1894-1914*, Jysk Selskab for historie, Universitetsforlaget i Aarhus, 1969, s. 13. 71, citeret fra s. 29.

80 Sjøqvist, 1976, s. 61-87.

81 Ibid., s. 110.

te at sætte pris på de muligheder, som udvidelsen gav ham for at håndtere alle udfordringer med argumentet, at beslutninger skulle tages i enighed mellem ham selv, Thorvald Stauning, J.C. Christensen og den konservative Christian Michael Rottbøll.

Den sikkerhedspolitiske situation blev gennem sommer-efterår 1916 stadig værre. Det kunne Munch følge gennem de efterretninger, han modtog om tyske militære forberedelser syd for grænsen. Endelig er det altovervejende sandsynligt, at Scavenius som minimum orienterede regeringens inderkreds generelt om diskussionerne om tyske hensigter, hvis Norge blev inddraget i krigen af de allierede. Viggo Sjøqvist har beskrevet, hvordan Scavenius af den tyske gesandt blev inddraget i drøftelse af konsekvensen af de tyske vurderinger i april eller senest i maj 1917.⁸² At Scavenius var budbringer fra Brockdorff-Rantzau, var naturligt. Ikke alene Munch, men hele regeringen, blev orienteret af udenrigsministeren om kontakterne med den tyske gesandt og dennes anbefalinger ved intensiveringen af krisen den 31. januar 1917, umiddelbart før den tyske genoptagelse af den uindskrænkede ubådskrig.⁸³

Herefter skulle den store reduktion af sikringsstyrken opnås, som regeringen havde søgt siden november 1916, og Munch fortsatte energisk i de næste måneder, indtil man nåede sit mål.⁸⁴ Der opstod en indenrigspolitisk krise vedrørende denne reduktion af sikringsstyrken og den tilknyttede afgang af den stædige overgeneral Gørtz. Den indebar mulighed for kontrolministrene Rottbøll og J.C. Christensens udtræden af regeringen. Krisen kan være et tegn på, at Munch allerede da var blevet inddraget i viden om forhandlingerne med Rantzau.⁸⁵

Det er ganske vist stadig korrekt, som Sjøqvist konstaterer, at vi ikke kan vide dette med sikkerhed. Men Steen Andersens rekonstruktion af kontakten til den tyske gesandt, Cecil von Renthe-Fink, den 8. april 1940, giver et billede af en Munch, der forventede tyske krav om danske militærgeografiske indrømmelser.⁸⁶ Dette indikerer, at han kendte til karakteren af drøftelserne 23 år tidligere.

Men selvom vi ikke med fuld sikkerhed kan vide, at Munch fik en orientering om samtalerne mellem Rantzau og Scavenius, viser tidsforløbet, at han allerede reagerede på den stigende tyske interesse for Danmark på grundlag af efterretninger om de tyske forberedelser i Nordslesvig.

Det mest sandsynlige er dog, at alle tre faktorer – at have oppositionen tæmmet som kontrolministre, opbygningen i Nordslesvig og Scavenius' orientering

82 Sjøqvist 1973, s. 243-244.

83 Ibid., s. 187-197.

84 Sjøqvist 1966, s. 105 f.

85 P. Munch, *Erindringer 1914-1918. Under den første Verdenskrig*, Nyt Nordisk Forlag - Arnold Busck, København 1961, optegnelser 28-4-1917, optegnelser 21-4 til 1-5-1917.

86 Steen Andersen, *"Der er intet foruroligende for Danmark."* Danmark mellem stormagterne frem mod 9. april 1940, Syddansk Universitetsforlag, Odense 2020, s. 243-257.

Arbejdshold fra ingeniørtropperne som dette havde i hele sikringsperioden været i gang med at etablere nye feltbefæstninger for at forbedre Hærens indsatsmuligheder, men fra vinteren 1916/17 standsede Munch alle nyanlæg og forbedringer. Herefter kunne man kun indkøbe og oplægge materialer til arbejde efter en mobiliseringsbeslutning, som den radikale regering aldrig ville tage. (Foto: Rigsarkivet)

om samtaler fra det sene forår – bidrog til Munchs stadig mere kontante søgen efter at svække Hærens forsvarsmuligheder.

Så tidligt som 20. september 1916 havde Munch standset anlæg af nye feltbefæstninger i Jylland. Som Gørtz skrev i et brev til Tuxen, erklærede ministeren, ”at saavel indrepolitiske som udenrigspolitiske Forhold gjorde det umuligt for Tiden at foretage Befæstningsarbejder i Jylland, da de vilde blive opfattede som Nyanlæg”.⁸⁷ Det er samtidig med en jævn strøm af efterretninger om den pludselige opbygning af styrker syd for grænsen, der blev fulgt tæt af Hærens efterretningstjeneste.⁸⁸ Afvisningen af forsvarsforbedringer blev senere en generel politik, hvor det maksimale, der blev bemyndiget, var indkøb af tømmer o.a. til anvendelse til befæstningsarbejder efter mobilisering. Med indenrigspolitiske begrundelser blev begrænsningerne senere på året overført til Sjælland.⁸⁹ 3. fe-

87 KB, Ny Kgl Samling 5082, 4o, August Tuxens Brevsamling, II. Breve fra fremmede, 4. Fra J.V. Gørtz. Læg 1916, Brev af 20-09-1916.

88 RA, 2. Generalkommando, Detachementer, Esbjerg 1914-1919 Pk. K1, 2 GK Strængt fortroligt Tilintetgøres. Af 23-09-1916 til Detachment Esbjerg; 2. Generalkommando, Klassificeret arkiv, Efterretningsjournal, P. K-34, 2' Generalkommando, Efterretningsjournal for Tiden 21/8 1916-15/1 1917, s. 1-10.

89 Således i Roskilde Fjord-linjen (forlængelsen af Tunestillingen): KB, Ny Kgl Samling 5082, 4o, August Tuxens Brevsamling, II. Breve fra fremmede, 4. Fra J.V. Gørtz. Læg 1916, Brev af 19-12-1916; Clemmesen Tun, 2010, s. 91.

bruar 1917, dvs. lige efter genoptagelsen af den uindskrænkede ubådskrig, blev denne afvisning af nye feltbefæstninger låst fast uden argumenter.⁹⁰

Det var ikke ulogisk for Munch. Han havde modtaget oplysninger om den tyske opmarch i Nordslesvig, som han ganske vist i regeringen karakteriserede som ”rent forsvarsmæssig Art”,⁹¹ men man rapporterede også om omfattende fordeling af kort over Nørrejylland til de opmarcherede tyske enheder.⁹²

Også materielanskaffelser blev nu udskudt og blokeret ved forvaltningspolitiske skridt. Det skete både ved etableringen af et luftforsvar af København, et ”tag” på Fæstningen og ved den anskaffelse af moderne feltartilleri fra Sverige, som var blevet indledt i perioden, hvor Tunestillingen blev besluttet etableret.⁹³

Munch gik fra forvaltning af 1909-lovene og deres logiske udbygning med feltbefæstninger og materiel til diskret at nedbygge specielt Hærens muligheder for at bringe landet i ulykke gennem en forsvarskrig. Han fik som ønsket reduceret Hærens sikringsstyrke til en ren vagt- og bevogtningsstyrke, og hurtigt efter krigen nedlagde han landbefæstningen.

De tre muligheder

Kühnells arvtagere havde domineret trusselopfattelsen i partierne bag forsvarsordningen indtil begivenhederne ved krigsudbruddet. Men det forhold, at Hæren den 5. august opnåede en delvis mobilisering ved indkaldelsen af den meget store sikringsstyrke, betød, at Gørtz kunne iværksætte sin plan for Sjællands forsvar, der både skulle sikre befæstningen, bevogte kysterne, indlede en fremskudt kamp mod en sølandsat styrke samt derefter sikre mulighederne for at samle den sjællandske hær i et langvarigt forsvar af hovedstaden.

Kofoed-Hansen fik sin opfattelse bekræftet i begyndelsen af august 1914, og fra efteråret dominerede han med støtte af udenrigsminister Erik Scavenius landets forsvarspolitiske linje i de næste 3½ år. Fra sommeren 1916 blev denne linje forankret i samspillet mellem viceadmiralen, udenrigsministeren og den tyske gesandt, som den tyske flåde gav bemyndigelse til at vurdere, om Danmark ville optræde neutralt ved en engelsk operation mod Norge, mod Jylland eller gennem Storebælt. Da Kofoed-Hansen døde i foråret 1918, var denne situation under hurtig forandring.

90 RA, Generalstabens Fæstningssektion, Indkomne Sager 1878-1951. Pk. A 26, Krigsministeriet. FTR D. 156 af 03-02-1917 til Overkommandoen.

91 Tage Kaarsted (red.), *Ministtermødeprotokol 1916-1918. Kirkeminister Th. Povlsens referater*, Universitetsforlaget i Århus 1973, Optegnelse af 7-2-1917.

92 RA, Gørtz Privatarbiv: Breve fra Generallojtnant Tuxen, Brev af 08-02-1917.

93 Michael H. Clemmesen & Anders Osvald Thorkilsen, *Mod fornyelsen af Københavns forsvar 1915-18*, Statens Forsvarshistoriske Museum, København 2009, s. 42-43, 130.

Munch havde ikke kunnet gøre ret meget ved flådens hensigter og optræden, da den blev støttet af Scavenius. Så han nedbyggede i stedet Hærens mulighed for at forsvare sig mod et tysk angreb. Behovet og mulighederne blev øget fra efteråret 1916. Behovet, fordi der nu tegnede sig en stadig mere klar tysk trussel, mulighederne, fordi oppositionen til hans forsvarspolitik fik plads i regeringen som kontrolministre. Med Gørtz' afgang og placeringen af Berthelsen i Viborg i efteråret 1917 var Hærens modstand brudt.

I det sidste krigsår havde Munch fuld kontrol med de danske værns optræden, og ved krigens afslutning koncentrerede han de resterende styrker om bevogtningsopgaver mod den truende revolutionære udvikling samt oprydning efter sikringsperioden.

Konklusion

I indledningen opstilledes tesen, at de tre forsvarspolitiske svar på den forsvarspolitiske udfordring levede parallelt. Indtil Munchs overtagelse af forsvarsministerposten i foråret 1913 havde de to værn gennem Flådens Stabs brobygning som beskrevet forsøgt at kombinere værnenes forskellige opfattelser.

Munch var derefter bundet af, at han i foråret 1913 havde lovet Christian X at forvalte 1909-lovene efter deres hensigt og tillade forberedelsen af et i hans øjne skadeligt militært forsvar af landet. At undergrave denne mulighed blev først muligt fra begyndelsen af 1917, bl.a. fordi også de forligsbærende partier havde mærket den folkelige træthed med Sikringsstyrkeberedskabet. Munch måtte også indtil videre leve med Kofoed-Hansens tyskvenlige flådenutralitetsprofil og klare vilje til at kæmpe mod engelske krænkelse. Det skyldtes, at denne mulighed af Erik Scavenius blev set som nyttig i indsatsen for at modvirke den tyske mistro til dansk neutralitetsvilje. Mod slutningen af krigen dominerede Munchs svar dog helt den forsvarspolitiske linje, som den kom til at gøre det igen godt tyve år senere.

Artiklen kombinerer i hovedproblemstillingens ramme ikke mindst Troels Fink, Tage Kaarsted, Viggo Sjøqvist og Carsten Staurs med forfatterens- og forskningsassistenters-gennemgravning af Hærens og Flådens planlægning og andre forsvarsforberedelser. Det er sket igennem snart to årtier, hvor delresultaterne er offentliggjort i monografier og artikler som angivet i noterne.

Munch klarlagde aldrig, hvordan han i sin tid som forsvarsminister forfulgte sine altid klart fremlagte forsvarspolitiske mål. Denne artikels analyse om kampen mellem, hvad der i realiteten var tre paradigmer for et lille neutralt lands forsvarspolitik, har skullet kompensere for hans sandsynligvis helt bevidste tilbageholdenhed på dette område.

På baggrund af Munchs udtalelser om hans forsvarspolitiske mål og opfattelse burde forløbet den 9. april 1940 ikke have overrasket nogen. Uanset hans venlige optræden forstod de ledende officerer i hans forsvarsministertid situationen.

Generalmajor Palle Berthelsen, generalstabschef til efterår 1917, opfattede mod slutningen af Første Verdenskrig Munch som ”farlig”, på trods af sit personligt gode forhold til den altid elskværdigt afbalancerede og lyttende Munch. I krigens første år havde generalen tilfreds tænkt, ”at vi fik mere under denne Minister end under en hvilken som helst anden”. Men ”senere i Perioden ... burde Munch være forsøgt fjernet med alle Midler”.⁹⁴

Allerede i efteråret 1915 og foråret 1916 blev Kofoed-Hansen, Gørtz og Tuxen dog opmærksomme på, at det ikke var givet, at deres opfattelse af neutralitetsforpligtelser ville styre regeringen. Det skyldtes begivenhederne i det nordøstlige Grækenland, hvor først Ententemagterne og derefter Centralmagterne krænkede græsk neutralitet i Græsk Makedonien, uden at det udløste militær modstand eller krigsdeltagelse.⁹⁵

I en samtale i januar 1916 med Scavenius om muligheden af at kopiere den græske optræden afviste Kofoed-Hansen idéen. Den blev ganske vist diskuteret i dele af den radikale presse, og bl.a. Munch så muligheden som interessant. Men viceadmiralen opfattede muligheden som uacceptabel for tyskerne.⁹⁶

I samme periode diskutererede Gørtz og Tuxen i breve, om det var smart af Grækenland således uden modstand at lade Ententemagterne anvende græsk territorium.⁹⁷

I begyndelsen af juni samme år havde Kofoed-Hansen igen en samtale med Scavenius om emnet. Også aksemagtstyrker var nu uden modstand rykket ind i græsk Makedonien. Han skrev nu om De Radikale: ”... vi (har) i folket ... et stort parti, uden for socialismen, der hævder princippet fred for enhver pris, og anbefaler ”liggen todt politikken”, og ”ligesom i Grækenland lade begge krigsførende parter tumle sig frit på vort territorium”.⁹⁸

Kun den kynisk klarttænkende Tuxen forstod, at ikke Grækenland, men det uforsvarede Luxembourg var den radikale regerings ideal.⁹⁹ Så uanset at Munch aldrig offentligt meddelte sin hensigt, gættede de militære ledere, hvad ministeren ville gøre ved et angreb på landet.

94 RA, Palle Berthelsens privatarkiv, ”Mit Forhold til Forsvarsminister P. Munch”.

95 For forløbet: <https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/greece>.

96 O. Kofoed-Hansen, ”Daglige Optegnelser under krigen”, Kaarsted 1976, 10-1-1916 og 6-6-1916.

97 KB, Ny Kgl Samling 5082, 40, August Tuxens Brevsamling, II. Breve fra fremmede, 4. Fra J.V. Gørtz, Læg 1916, Brev af 11-01-1916; RA, Gørtz Privatarkiv: Breve fra generaløjtnant Tuxen, Brev af 14-01-1916.

98 O. Kofoed-Hansen, ”Daglige Optegnelser under krigen”, Kaarsted 1976, 6-6-1916.

99 RA, Gørtz Privatarkiv: Breve fra Generaløjtnant Tuxen: Brev af 05-01-1917.

Kilder og litteratur

Kilder:

Bundesarchiv, Militärarchiv, Freiburg (BAMA)
RM 5

Det Kongelige Bibliotek (KB):
Ny Kgl Samling 5082, 4o, August Tuxens Brevsamling

Rigsarkivet (RA):
Gørtz Privatarkiv
Hærens Officersskole
Håndskiftsamlingen, XVI Danica
3. Division
Generalstaben, Krigsføringsdepotet
Generalstabens Fæstningskontor
Generalstabens Operationssektion
Krigsministeriets 3. Kontor, henh. 5. Kontor, henh. M-kontor
Marinestaben 1904-1932
Palle Berthelsens privatarkiv
Statsministeriet. Forsvarskommissionen af 1902, 1902-1909 Journalsager

Litteratur:

- Andersen, Steen, *"Der er intet foruroligende for Danmark."* Danmark mellem stormagterne frem mod 9. april 1940, Syddansk Universitetsforlag, Odense 2020.
- Bruhn, Kristian, *Den hemmelige stat. Rets- og administrationshistoriske studier i den danske efterretningstjeneste fra de slesvigske krige til tiden omkring 1. verdenskrig*, ph.d.-afhandling ved det juridiske fakultet, Københavns Universitet, 2017.
- Christensen, Jens Ole, *I Tysklands skygge. Dansk forsvarsplanlægning 1872-1909 - det militære aspekt*, ph.d.-afhandling ved Københavns Universitet, 1996.
- Christensen, Jens Ole, "Lige langt fra Militarismens overmodige Dasken paa Sabelskeden som fra Selvopgivelsens Jammerlighed", J.C. Christensen og hans sikkerheds-, udenrigs- og forsvarspolitik 1901-1909", *Historisk Tidsskrift*, Bind 105, Hæfte 2, 2005.
- Christensen, Jens Ole & Rune Holmeå Iversen, *Hæren. 400 års Danmarkshistorie*, Gad, København 2014.
- Clemmesen, Michael H. & Anders Osvald Thorkilsen, *Mod fornyelsen af Københavns forsvar 1915-18*, Statens Forsvarshistoriske Museum, København 2009
- Clemmesen, Michael H., *Den lange vej mod 9. april. Historien om de fyrre år før den tyske operation mod Norge og Danmark i 1940*, Syddansk Universitetsforlag, Odense 2010.
- Clemmesen, Michael H., "The army in positional defence against the developing political reality", i Michael Epkenhans & Gerhard P. Gross, *The Danish Straits and German Naval Power 1905-1918*, Militärgeschichtliches Forschungsamt, Potsdam 2010.
- Clemmesen, Michael Hesselholt, "Tunestillingen. Indenrigspolitisk middel og militær beskæftigelse", Henriette Bruus (red.), *Første Verdenskrig ved Tunestillingen. Forsvarsvilje og hverdagsliv*, Greve Museum 2010, s. 66-101.

- Clemmesen, Michael H., *Det lille land før den store krig. De danske farvande, stormagtsstrategier, efterretninger og forsvarsforberedelser omkring kriserne 1911-13*, Syddansk Universitetsforlag, Odense 2012.
- Clemmesen, Michael Hesselholt, "The Royal Navy North Sea War Plan 1907-1907", *Fra Krig og Fred* 2014/2.
- Clemmesen, Michael Hesselholt, "On the Effects of Knavery: From a London Working Lunch to the Danish summer 1916 War Scare", *Fra Krig og Fred*, 2015.
- Clemmesen, Michael H., "E.11s problemer, Havmandens lykke. Da resten af Churchills Østersøambition mødte Kofoed-Hansens 'Tyskerlinje'", *Marinehistorisk Tidsskrift*, nr. 3, august 2017, s. 3-41.
- Clemmesen, Michael H., "Dansk neutralitetshævdelse 1914-18: Om at lære tilpasning og at tage konsekvensen", i Michael Hesselholt Clemmesen (red.), *Om læring og indsigt fra krig. Bind I. Istid 1850 til Musa Qala 2006*, Dansk Militærhistorisk Kommission og Forsvarsakademiet, Odense 2018, s. 247-260.
- Clemmesen, Michael Hesselholt, "Den tyske Nordfront før Sikringsstilling Nord", *Fra Krig og Fred*, 2018, s. 50-86.
- Clemmesen, Michael H., "Den danske hærs samling til jernbanemobilt kystforsvar af Sjælland og kuforsvar af fæstningen 1880-1910. del i.", *Krigshistorisk Tidsskrift*, 3/2023.
- Clemmesen, Michael Hesselholt, "Not Only The Dreadnought: The Royal Navy and the New Enemy", https://www.clemmesen.org/articles/RN_and_the_New_Enemy.pdf
- Ehlert, Hans, Michael Epkenhans & Gerhard P. Gross (red.), *Der Schlieffenplan. Analysen und Dokumente*, Schöningh, Paderborn 2006, Editionsteil (med opmarchplaner).
- Epkenhans, Michael, *Tirpitz. Architect of the German High Seas Fleet*, Potomac's Military Profiles, Washington D.C. 2008.
- Elvert, Jürgen & Stefan Lippert (red.), *Die Deutschen und die See: Studien zur deutschen Marinegeschichte des 19. und 20. Jahrhunderts*, Franz Steiner Verlag Stuttgart, 1998.
- En Flaadestation ved Agersøund. Besvarelse af Sølieutenant-Selskabets Prisspørgsmål Nr. 7/1891. Samt Udvalgs-Betænkning over Besvarelsen af Prisspørgsmaalet*, Fr.G. Knudtzens Bogtrykkeri, København 1891.
- Fink, Troels, *Ustabil balance. Dansk udenrigs- og forsvarspolitik 1894-1905*, Jysk Selskab for Historie, Universitetsforlaget i Aarhus 1969.
- Fink, Troels, *Estruptidens politiske historie 1875-1894. II. Provisorietiden 1885-1894*, Odense Universitetsforlag, 1986.
- Gemzell, Carl-Axel, *Organization, Conflict and Innovation. A Study of German Naval Strategic Planning, 1888-1940*, Scandinavian University Books, Esselte Studium, Lund 1973.
- Grawe, Lukas, "Albion an Holsteins Küsten? Der preussische Generalstab und die Furcht vor einer britischen Landung in Norddeutschland und Dänemark, 1905-1914", *Militär-geschichtliche Zeitschrift*, 2020.
- Gross, Gerhard P., "German Plans to Occupy Denmark, „Case J“ 1916-1918", i Michael Epkenhans & Gerhard P. Gross (red.), *The Danish Straits and German Naval Power 1905-1918*, Militär-geschichtliches Forschungsamt, Potsdam 2010.
- Kaarsted, Tage, *Hvad skal det nytte? De radikale og forsvaret 1894-1914*, Jysk Selskab for historie, Universitetsforlaget i Aarhus, 1969.
- Kaarsted, Tage (red.), *Ministermødeprotokol 1916-1918. Kirkeminister Th. Povlsens referater*, Universitetsforlaget i Århus 1973.

- Kaarsted, Tage (red.), *Flåden under første verdenskrig. O. Kofoed-Hansen og V. Jøhnkes optegnelser*, Universitetsforlaget i Aarhus 1976.
- Kennedy, Paul, *The Rise of Anglo-German Antagonism, 1860-1914*, George Allen & Unwin, London 1980.
- Kofoed-Hansen, O., *Udenrigspolitik og Forsvar. En sammentrængt Fremstilling af Forsvars-sagens Udvikling og dens Stilling i Øjeblikket – maj 1909*, Wilhelm Trydes Boghandel, København 1909.
- Linnemann Finn, & Tom Wismann, *Det danske søminevåben 1862-2020. Historie-Teknik-Miner-Politik-Skibe*, Steel & Stone Publishing, Marinehistorisk Selskab, København 2020.
- Munch, P., *Erindringer 1909-1914. Indenrigsminister og Forsvarsminister*, København 1960.
- Paulin, Christian, ”Veje til strategisk kontrol over Danmark. Tyske Planer for et præventivt angreb 1916-1918”, *Historisk Tidsskrift*, Bind 109, Hæfte 2, 2009.
- Salewski, Michael, „Die Militärische Bedeutung des Nord-Ostsee-Kanals“ i Elvert & Lippert.
- Salewski, Michael, ”Weserübung 1905. Dänemark im Strategischen Kalkül Deutschlands vor dem Ersten Weltkrieg“, i Elvert & Lippert 1998.
- Seligmann, Matthew S., *Rivalry in Southern Africa, 1893-99. The Transformation of German Colonial Policy*, St. Martin's Press, New York 1998.
- Sjøqvist, Viggo, Erik Scavenius. *Danmarks udenrigsminister under to verdenskrige. Statsminister 1942-1945. Bind 1. 1877-1920*, Gyldendal, København 1973.
- Sjøqvist, Viggo, Peter Munch. *Manden. Politikeren, Historikeren. En biografi*, Gyldendal, København 1976.
- Staur, Carsten, ”P. Munch og forsvarsspørgsmålet ca. 1900-1910”, *Historisk Tidsskrift*, Bind 81, Hæfte 1, København 1981.

Summary

The Danish Defence Minister, Peter Munch's analysis was clear. Copenhagen Fortress and the armed forces could not defend Denmark against a great power attack. Instead, they would attract such attacks as the strong Danish Navy had done in 1807. To attempt a defence was futile and would only result in tragic death and destruction. This had been Munch's understanding and argument for a couple of years when he played a leading part in the drafting of the new program text for the break-away new Social-Liberal ("Radical") Party in spring 1905. This radical view of Danish defence policy became the signature part of the party program to mark the distance to the governing Liberal Party and the Prime Minister, Jens Christian Christensen, as he tried to reach a defence compromise with the political Right.

In the years around the turn of the century, Munch had been right. German naval and military headquarters had been attracted by the undermanned status of the large, new Copenhagen Fortress. They had planned to take it by a coup landing prior to the start of a war with England.

There were two alternatives to Munch's solution. One was to remove the initial defence weakness that made a coup feasible. The other would create a neutrality defence policy and posture that made clear to Berlin that any English attempt to use Danish territory against Germany would meet effective armed resistance.

The article gives an analysis of how the Danish army leadership endeavoured to remove weaknesses, and it follows how others soon led by the Commanding Admiral sought make the Danish neutrality defence posture credible and attractive to Berlin.

Peter Munch was defence minister from late spring 1913 and during the First World War. The article follows how he worked with increasing focus and success from late 1916 to reduce the army's ability to defend and thus cause tragic losses and destruction.

During the war, the Commanding Admiral's solution was reinforced and dominated Danish neutrality posture towards the belligerents. It matched the German Army's need to concentrate on the requirements of the Western and Eastern Fronts. The situation changed in early 1918 with the German victory over Russia and the likelihood in spring 1918 of an Allied defeat in France that would free army forces to support the navy in the north again as had been planned around 1900.

The surprisingly quick collapse of German power from summer 1918 obscured the collapse of both defence solutions to the Danish defence problem, and the limitations of Munch's solution were not exposed until more than two decades later, when Germany finally had free military forces for the north.